

תפקיד הקטורת ביום הכיפורים

חלק ראשון: קרבן, כיסוי וגילוי

ראשי פרקים

א. פתיחה	ד. אופן ההקטרה
ב. האם הקטורת היא קרבן?	1. צוברה או מפזרה
1. מעמדה של הקטורת בכל השנה	2. פנימה או החוצה
2. מעמדה של הקטורת ביום הכיפורים	ה. דינים שונים בקטורת
ג. גילוי או הסתרה	1. חלקי הקטורת
1. מחלוקת הפרושים והצדוקים	2. תפקידי הקטורת בתורה
2. מקום ההקטרה	3. ה' אמר לשכון בערפל

א. פתיחה

אחד השיאים של עבודת יום הכיפורים הוא הקטרת הקטורת לפני ולפנים (ויקרא טז, יב-יג):

וְלָקַח מִלֵּא הַסֹּחֶטֶה גִּחְלִי אֵשׁ מֵעַל הַזֶּזֶבֶחַ מִלִּפְנֵי ה' וּמִלֵּא חֲפָנָיו קִטְוֹת סָפִים דָּקָה וְהִבִּיא מִבַּיִת לַפְּרֹכֶת. וְנָתַן אֶת הַקִּטְוֹת עַל הָאֵשׁ לִפְנֵי ה' וְכִסָּה עֵנַן הַקִּטְוֹת אֶת הַפְּרֹכֶת אֲשֶׁר עַל הָעֵדוּת וְלֹא יָמוּז.

בניגוד לרוב המעשים בעבודת היום, שהתורה מציינת על מי ועל מה הם מכפרים, התורה אינה מקשרת כפרה מסוימת לקטורת, וממילא עולה השאלה: מה תפקידה של הקטורת בסדר העבודה? שאלה זו מתחדדת מתוך המקומות השונים והמגוונים שבהם אפשר למצוא הקטרת קטורת בתורה, אשר קשה להתחקות אחרי המכנה המשותף שלהם.¹

1 בעשרות השנים האחרונות נכתבו מאמרים רבים הדנים בסוגיה זו, ובחלקו הראשון של מאמר זה נלך בעקבותיהם, תוך ניסיון ליישם את הגישות העקרוניות שהועלו בהם בסוגיות ההלכתיות הנוגעות להקטרת הקטורת. בחלק השני ננסה לסטות מעט מגישות אלו ולהציע כיוון חדש בהבנת תפקידה ומשמעותה של

ב. האם הקטורת היא קרבן?

מעמדה של הקטורת בכל השנה

כשאלת מבוא לדיוננו, ננסה להבין האם הקטורת נחשבת כקרבן. כלומר: האם הקטורת הסמים על האש מהווה פעולה של הקרבה ונתינה לגבוה בדומה להקטרת חלבים ואיברים, או שמא המוקד בקטורת הוא רק בתוצאות ההקטרה (העשן, הריח וכדומה) על משמעויותיהן הנלוות?²

אחד המרכיבים הקבועים של קרבנות הנשיאים בפרשת נשא (במדבר ז) הוא: "כִּף אֶחָת עֲשֶׂהָ זָהָב מְלֵאָה קְטֹרֶת". בפרשייה זו נאמר בפירוש שהקטורת היא חלק מ"קרבן"³, וכך מפורש בגמרא במנחות (ג):

תנו רבנן: זהו קטרת שעלתה ליחיד על מזבח החיצון, והוראת שעה היתה. היכא? אמר רב פפא: בנשיאים.

בגמרא מבואר שהקטורת של הנשיאים הוקטרה על המזבח החיצון,⁴ ואפשר ללמוד מכך שקטורת זו נחשבה כקרבן לכל דבר, ולכן הועלתה יחד עם החלבים והאיברים.⁵ אולם בגמרא מבואר גם שקטורת הנשיאים הייתה הוראת שעה, ושלדורות אין יחיד יכול להתנדב קטורת, לא למזבח החיצון ולא למזבח הפנימי.

הדיון העיקרי בראשונים בהגדרת מעשה ההקרבה של הקטורת נסוב סביב סוגיית פסול מחשבה. בגמרא (מח.) נאמר שמחשבה פוסלת את הקטורת, והראשונים על אתר פירשו שהכוונה למחשבת פיגול (דהיינו, מחשבה להקטיר את הקטורת שלא בזמנה). כמו כן, במשנה בזבחים (מב:) משמע שבאופן עקרוני שייך דין פיגול בקטורת (אף שבפועל אין

הקטורת ביום הכיפורים.

- 2 בשאלה זו דנו בהרחבה בספר דברות אריאל על מסכת יומא (סי' לא) ובספר קדשי יהושע (ח"ב סי' כו-קל). חלק מן המקורות שיובאו להלן מובאים גם בספרים אלו, והמבקש לבחון מקורות נוספים יעיין שם.
- 3 אף שבפשטי המקראות לא ברור לגמרי מה עשו עם קרבן זה, ואפשר להבין שהקטורת עברה בשלימותה לאוצר המקדש יחד עם הכף שבתוכה הובאה.
- 4 במדרש המובא בתוס' הרא"ש (נג. ד"ה אף, על פי תנחומא נשא כ) דרשו על כך את הפסוק "שתיתי ייני עם חלבי אריתי מורי עם דבשי" (שיר השירים ה, א).
- 5 בתוס' ישנים (מז.) נאמר שגם הקטורת של נדב ואביהוא הייתה על המזבח החיצון, ולכן הוקטרה בתוך המחטה ולא על גבי המזבח עצמו.

חייבים על כך כרת),⁶ וקביעה זו מחייבת לומר שקטורת נחשבת כקרבן. דין זה מוכיח גם שיש משמעות ל"אכילת" הקטורת על ידי המזבח, משום שרק בדבר שנאכל על ידי האדם או המזבח יכול להיות פיגול (מנחות יז), ואכן התוס' בזבחים (קד: ד"ה לא) ותוס' הרא"ש ביומא (מת. ד"ה דלינה) כתבו בהקשר זה שקטורת היא "אכילת מזבח".

חיזוק לקביעה זו אפשר להביא מלשון הציווי על הקטורת שבכל יום, שנאמר כחלק מפרשיית מזבח הזהב (שמות ל, ז-ט):

וְהִקְטִיר עָלָיו אֶהָרָן קֶטֶרֶת סָפִים בַּבֶּקֶר בַּבֶּקֶר... לֹא תֵעָלוּ עָלָיו קֶטֶרֶת זָרָה וְעֹלָה וּמִנְחָה וְנִסְחָךְ לֹא תִסְכּוּ עָלָיו.

מלשון הפסוק נראה שיש דמיון רב בין ההקטרה על מזבח הזהב להקטרה על המזבח החיצון, וההבדל הוא רק בחומר שאותו מקטירים: קטורת על המזבח הפנימי ואיברים וחלבים על המזבח החיצון.

מאידך, התוס' בזבחים (קט: ד"ה ומר) כתבו שבקטורת לא שייך דין פיגול, ומדבריהם עולה שאין דין של הקרבה ואכילת מזבח בקטורת.⁷ דברים מפורשים ברוח זו אפשר למצוא בדברי הראשונים שהסבירו שתפקיד הקטורת הוא לכבוד הבית והיא אינה קרבן. כך למשל כתב ספר החינוך (מצוה קג):

משרשי מצוה זו, גם כן להגדיל כבוד הבית ולהיות מעלתו ומוראו על פני כל אדם, ואי אפשר להגדיל דבר בלב בן אדם ומחשבתו רק בדברים שהוא חושב אותם לגדולה וימצא בהם תענוג ושמחה, וידוע כי ענין הריח הטוב הוא דבר שנפש אדם נהנית בו ומתאוה אליו ומושך הלב הרבה, וריח הקטורת היה הטוב שאפשר ליעשות על ידי אדם, עד שאמרו זכרונם לברכה כי מריחו היו מריחין בו בשעת הקטרה מריחו עד ירושלים.⁸

גם בכתבי האחרונים זוהי הגישה השלטת (גרי"ז כלי המקדש ה, ח; חזון איש זבחים כ, א).⁹

6 בגמרא מבואר שחיוב כרת על פיגול שייך דווקא ב"דבר שיש לו מתירין", דהיינו דבר שכעת אסור באכילה, אך לאחר פעולה נוספת (כגון זריקת הדם או קמיצת הקומץ) יתירו אותו באכילה. הקטורת היא "דבר שאין לו מתירין", ולכן המפגל בה אינו חייב כרת, וכן מפורש ברמב"ם (פסולי המוקדשין יח, ז-ח).

7 עיין שם, שכתבו גם שאין צורך להקטיר שיעור 'כזית' מן הקטורת, משום ששיעור זה נאמר רק ביחס לאכילה.

8 ועיין גם בדעת זקנים מבעלי התוספות (שמות כה, ו).

9 לשאלת מעמד הקטורת כקרבן יש השלכות נספות רבות. כך למשל נחלקו התנאים (מנחות כ-כא). האם הקטורת טעונה מלח, ואפשר להסביר שנחלקו האם היא מוגדרת כ"קרבן" וכולולה בציווי "על כל קרבןך תקריב מלח" (ועיין רמב"ם איסורי מזבח ה, יא-יג ובנושאי כליו). השלכה אפשרית נוספת היא דין "ממשקה ישראל" שעניינו החובה להקריב רק דברים המותרים באכילה. לדעת הרמב"ם (כלי המקדש א, ג) אחד ממרכיבי הקטורת היה דם של חיה טמאה, והראב"ד (שם) השיג עליו

מעמדה של הקטורת ביום הכיפורים

רוב המקורות שהזכרנו התייחסו לקטורת שבכל השנה כולה, ויש לדון האם הוא הדין גם לקטורת של יום הכיפורים.¹⁰

הצפנת פענח (מכתבי תורה קמד) כתב שבקטורת שבכל יום אין דין הקרבה, ואילו הקטורת של יום הכיפורים נחשבת כקרבת גמור, ויש להעמיד את המקורות המתייחסים לקטורת כאל קרבן (כגון לעניין פיגול) דווקא ביחס לקטורת זו. חילוק זה קנה לו שביטה בקרב חלק מן האחרונים (קדשי יהושע ח"ב סי' קיג; דברות אריאל סי' לא), אף שאין מקורות רבים המבססים אותו.¹¹

אולם מסברה נראה שאם יש מקום לחלק בין סוגי הקטורת יש לעשות זאת לאידך גיסא: בניגוד לקטורת שבכל יום, הקטורת של יום הכיפורים מוקטרת על גבי מחתה ולא על גבי מזבח, וכלל לא נאמרה בה לשון "הקטרה" אלא לשון "נתינה" בלבד ("וַיִּתֵּן אֶת הַקֶּטֶרֶת"). כמו כן, הפסוקים בעבודת יום הכיפורים מתייחסים ישירות לתוצאות ההקטרה ("וְכִסְּהָ עֲנַן

בחריפות. נושאי הכלים דנו ביסודות אפשריים שונים של מחלוקת זו, אך אפשר שהיא תלויה בחקירתנו: לדעת הרמב"ם אין דין הקרבה בקטורת וממילא לא שייך דין "ממשקה ישראל", ואילו הראב"ד סבור אחרת. דין נוסף שמבטא את ההבדל בין הקטורת לשאר הקרבנות הוא היחס לשאריות הקטורת: הגמרא (מה): מחלקת בין עיכולי עולה שצריך לשוב ולהקטירם ובין עיכולי הקטורת שאין בהם דין כזה, ואפשר לראות בכך ביטוי לעובדה שאין דין הקרבה בקטורת (עיי' תוס' מעילה י: ד"ה הכל, ותוס' זבחים פו. ד"ה עיכולי).

10 ככלל יש מקום לדון ביחס שבין הקטורת של כל השנה לקטורת של יום הכיפורים, ובאיו מידה אפשר להשליך מסוג אחד על משנהו. יש מקום ללמוד על כך מדרשת הגמרא (מה). על הביטוי "קטרת סמים דקה", שביום הכיפורים הקטורת צריכה להיות "דקה מן הדקה". נראה שהגמרא מבינה שכל דיני הקטורת שבכל יום נאמרו גם בקטורת של יום הכיפורים, ויש רובד נוסף ששייך רק ליום הכיפורים, "דקה מן הדקה". עיי' בחידושי הגרי"ז (כריתות ו: ד"ה בגמ' ושלש) שכתב שדין "דקה מן הדקה" אינו דין של שיעור דקות הקטורת, אלא חובה של פעולת שחיקה שנייה. אמנם ברור שצריך שבפועל הקטורת של יום כזה תהיה יותר דקה, וכן מפורש במחזור ויטרי (סי' עז) שהיא "דקה ביותר", ועיי' בספר שמועת חיים (מה). ובספר איהו מקומן (מה). שדנו בדברי הגרי"ז.

11 החיזוק המרכזי לכיוון זה הוא העובדה שהגמרא (מה). דנה במחשבת פיגול בקטורת של יום הכיפורים, וממילא יש מקום לסייג את דבריה לקטורת זו בלבד. אמנם בדברי הראשונים על אתר נראה שלא חילקו בין סוגי הקטורת (כגון בתוס' ד"ה מי שכתבו שהטעם לכך שיש פיגול בקטורת הוא לשון "הקטרה" שכתובה בה, ולשון זו נאמרה דווקא בקטורת שבכל יום). רמז נוסף לכיוון זה אפשר למצוא בדברי הגמרא (מו). שלמדה את השימוש בכף בקטורת של יום הכיפורים מן הקטורת של הנשיאים, ואפשר להבין שיש בכך ביטוי לדמיון מהותי בין הימים.

הקִטְרֶת אֶת הַפְּפֹרֶת" (12), בניגוד לקטורת שבכל יום שאפשר לראות אותה כקרבן רגיל שעיקרו בעצם ההקטרה, ואין כל התייחסות לעשן או לריח היוצאים ממנה.¹³

ביטוי לחילוק זה אפשר למצוא בדין השיעור הנדרש להקטרה. בגמרא בכריתות (ו.) נאמר שבכל יום היו מקטירים כמות של מִנָּה, פרס בשחרית ופרס בין הערביים. לדעת חלק גדול מן המפרשים דין זה של הקטרת מנה בכל יום הוא הלכה למשה מסיני.¹⁴ לעומת זאת, ביום הכיפורים לא היה שיעור קבוע לקטורת אלא "הגדול לפי גדלו והקטן לפי קטנו" כלשון המשנה (מז.).

דין נוסף הקשור לשיעור ההקטרה עוסק במי שהקטיר בחוץ (וחייב על כך כרת). בגמרא בזבחים (קט): נאמר שבקטורת שבכל יום, הקטרת כזית ממנה בחוץ נחשבת הקטרה וחייבים עליה, ואילו בקטורת של יום הכיפורים, רק מי שהקטיר בחוץ "מלא חפניו דווקא" חייב, ופירש רש"י (ד"ה מלא) שצריך להקטיר דווקא בבת אחת ואין משמעות להקטרה של כזית בפני עצמו.¹⁵

נראה ששני ההבדלים הללו הם שני צדדים של אותה מטבע. הקטורת שבכל יום נחשבת כקרבן שנאכל על גבי המזבח. משום כך, יש שיעור אובייקטיבי שצריך להקטיר (מנה), ומאידך יש משמעות לכל 'כזית' שנאכל ואין צורך בהקטרה בבת אחת של השיעור כולו.¹⁶ לעומת זאת בקטורת של יום הכיפורים אין שיעור אכילה מסוים וההקטרה מוגדרת לפי חפני הכהן,¹⁷ אך מכיוון שיש חשיבות לתוצאות ההקטרה היא צריכה להיעשות בבת אחת ולא בשלבים.¹⁸

-
- 12 ומכך הוכיח החזון איש (זבחים כ, ג) שקטורת אינה קרבן, אף שלא חילק בין סוגים שונים של קטורת.
- 13 ולפי זה צריך יהיה לומר שדין פיגול בקטורת של יום הכיפורים הוא גזירת הכתוב שנלמדה בגזירה שווה "מלא מלא" ממנחה (כדאיתא בגמ' מח.), ואין הוא משקף את הכלל שאומר שיש פיגול רק בדבר שיש בו אכילה. ייתכן שבכך נחלקו רש"י ותוס' בסוגיה שם, כאשר לרש"י (ד"ה מי) הדרשה נצרכת לעצם יישום דין פיגול בקטורת, ואילו לתוס' (ד"ה מי) עצם דין פיגול נלמד מסברה והדרשה מלמדת רק שיש מחשבה במעשה החפינה. ועיין תפארת יעקב (זבחים מב:) ומנחת אשר (ויקרא ל).
- 14 עיין רגמ"ה (כריתות ז. ד"ה אשר) ובפירוש הגר"י פערלא על ספר המצוות לרס"ג (עשה ג-ד).
- 15 השפת אמת (שם ד"ה בגמ' מ"ס) דן בקשיים העולים מתוך דברי רש"י, וכן הקרן אורה שם דן בשיטת הרמב"ם בעניין.
- 16 ובלבד שבסופו של דבר יוקטר השיעור כולו על גבי המזבח.
- 17 אמנם מצאנו שיעור לא מוגדר כעין זה גם בקומץ המנחה, ואכן במנחות מוטיב אכילת המזבח מהווה מרכיב שולי יחסית, כאשר מרכז הכובד הוא במעשה ההקרבה (עיין במאמרו של הרב ברוך וינטרוב, 'קרבן הבהמה העוף והמנחה', אסיף א, עמ' 287-301). על כל פנים את קומץ המנחה אפשר להקטיר לחצאין, בניגוד לקטורת של יום הכיפורים.
- 18 כיוון זה עולה גם מדברי המקדש דוד (יג). בעקבות מחלוקת התנאים בעניין חיוב מליחה בקטורת (מנחות כא.), דן המקדש דוד האם יש דין מליחה גם בקטורת של יום הכיפורים, או שמא מכיוון שאין היא מקטרת

שאלה זו תלויה גם בהבנת משמעותה של המחתה ביום הכיפורים. הריטב"א (מו. ד"ה ובמשנתינו) הסביר את הצורך בהקטרה על מחתה באופן הבא:

הכא דליכא מזבח, לא הוה נאה להקטיר בקרקע, ולפיכך היה מקטיר על המחתה וכדאשכחן גבי נדב ואביהוא.¹⁹

מדבריו עולה שמבחינה עקרונית אין צורך בהקטרה על גבי המזבח בקטורת של יום הכיפורים, והמחתה היא רק אמצעי לבצע את ההקטרה בצורה מכובדת.²⁰ מאידך, תוס' הרא"ש (מד: ד"ה נתפורו) כתב שהמחתה ביום הכיפורים היא כלי שרת משום שמקטירים עליה את הקטורת, ומדבריו אפשר להבין שהמחתה מקבילה במובן מסוים למזבח הקטורת (שגם הוא כלי שרת). כך עולה גם מן הצייווי לקחת את מחתות הנשיאים ולעשות אותם ציפוי למזבח (במדבר יז, ב-ד).²¹

נראה שזוהי גם שיטת המנחת חינוך (מצווה קיז) שכתב שהמקטיר שאור ודבש (שאסורים בהקטרה) ביום הכיפורים על המחתה שבקדש הקדשים חייב, "כיון דהוא מקום הקטרה". לעומת זאת, המקדש דוד (ה, ה) דייק מלשון הרמב"ם (איסורי מזבח ה, ב) שאין חיוב על הקטרת שאור ודבש במחתה של יום הכיפורים משום שאין זה מקום הראוי להקטרה, וכן נטה לומר הגרי"ז (קונטרס המועדות, יומא). מדבריהם עולה שבקטורת של יום הכיפורים אין כלל דין של הקטרה במובנה הרגיל.²²

על מזבח אין בה מליחה לכולי עלמא. המקדש דוד מהיעדר תיאור המליחה בסדר העבודה במשניות ביומא, שלא הייתה מליחה ביום הכיפורים (ולדעתו, אם הייתה מליחה, היא הייתה צריכה להיעשות ככהן גדול וצריך היה להזכיר זאת). אמנם מדברי הירושלמי (ד, ה) הוא מוכיח ההיפך, וכן נקטו המנחת חינוך (ק"ח, ד) והאבני נזר (או"ח כ) שיש מליחה גם בקטורת של יום הכיפורים. אמנם לדעת המנחת חינוך די במלח סדומית שהיה בקטורת כדי לקיים דין מליחה, ומילא אין היא צריכה להיעשות ביום הכיפורים עצמו ולכן היא לא הוזכרה במסכת יומא (ועיין באבני נזר שם שפטר בעיה זו בדרך מורכבת יותר).

19 שאלת מקום ההקטרה של נדב ואביהוא נתונה במחלוקת בין הראשונים, עיין ת"י (מו. ד"ה הכא) ובספר חונן דעה (עמ' שי-שיא).

20 גם הגרי"ד בהררי קדם (ח"א סי' עא) כתב שהעובדה שמקטירים על המחתה מוכיחה שאין דין אכילת מזבח בקטורת של יום הכיפורים.

21 ועיין בגמרא במנחות (צט). בעניין מחתות הנשיאים: "בתחילה תשמישי מזבח ועכשיו גופו של מזבח". השפת אמת (שם ד"ה שם בגמ' מעיקרא) הקשה מדוע נקראו המחתות "תשמישי מזבח" כאשר הן שימשו לגוף ההקטרה, ונשאר בצריך עיון. ובת"י (מו. ד"ה הכא) עולה שהנשיאים הקטירו במחתות על גבי המזבח החיצון, עיי"ש.

22 כאן המקדש דוד והמנחת חינוך לשיטתם בהערה לעיל בעניין מליחת הקטורת: למנחת חינוך הקטורת ביום הכיפורים זהה לשל כל השנה הן לעניין הצורך במלח והן לעניין החשבת המחתה כמקום הקטרה, ואילו המקדש דוד חולק על שתי נקודות אלו.

ג. גילוי או הסתרה

בין אם יש בקטורת דין של קרבן ובין אם אין בה, ברור שיש לה גם תפקיד בסדר עבודת היום מלבד עצם הקטרתה. שני פסוקים בפרשת אחרי מות מנמקים את הצורך בהבאת הקטורת לפני ולפנים כחלק מעבודת יום הכיפורים. כאשר התורה מתארת את מעשה הקטרת הקטורת היא מסבירה את הצורך בהקטרה באופן הבא (ויקרא טז, ג):

וַיִּתֵּן אֶת הַקְּטֹרֶת עַל הָאֵשׁ לְפָנֵי ה', וְכִסָּה עֲנַן הַקְּטֹרֶת אֶת הַפְּרֹכֶת אֲשֶׁר עַל הָעֵדוּת, וְלֹא יָמוּת.

הקטורת מתוארת בפסוק זה כענן עשן שמכסה ומסתיר את ההתגלות האלוקית שעל הכפורת בכדי להגן על הכהן הגדול ממוות. כך הבינו את תפקידה גם רבים ממפרשי המקרא, וביניהם רבנו אפרים (ויקרא טז, ב):

צוה השם יתברך לאהרן בהיותו נכנס לפני ולפנים ביום הכפורים שיקטר קטרת ולהעלות עשן כדי שיהיה מסך מבדיל בינו ובין השכינה, כדי שלא יסתכל בשכינה ולא ימות.²³

לעומת זאת, בפתיחה לסדר עבודת היום מוצג הענן בלשון מעט שונה אשר פותחת אפשרויות הבנה אחרות (ויקרא טז, ב):

וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה דַּבֵּר אֶל אַהֲרֹן אָחִיךָ וְאֵל יִבְאֵ בְכָל עֵת אֶל הַקְּדֹשׁ מִבַּיִת לַפְּרֹכֶת אֶל פְּנֵי הַפְּרֹכֶת אֲשֶׁר עַל הָאֵרֶן וְלֹא יָמוּת כִּי בְעֵנַן אֲרָאָה עַל הַפְּרֹכֶת.

המפרשים התחבטו רבות כיצד להסביר את פירושן והקשרן של המילים "כי בענן אראה על הכפורת". מפרשי הפשט (רש"י, רשב"ם וראב"ע) הבינו שאין הכוונה כלל לענן הקטורת, כפי שכתב רש"י: "תמיד אני נראה שם עם עמוד ענני". עם זאת, מכיוון שאלו הפעמים היחידות שבהן מופיעה המילה 'ענן' בספר ויקרא, והן נמצאות באותה פרשייה, מסתבר שהן מתייחסות לאותו הענן. וכך כתב רש"י בשם חז"ל: "ומדרשו, לא יבא כי אם בענן הקטורת ביום הכיפורים".²⁴ אם בענן הקטורת מדובר, הרי שניתן להבין שענן הקטורת מהווה חלק מתהליך ההתגלות האלוקית, ולא אמצעי להסתרת גילוי זה,²⁵ כפי שהובא בשם האר"י (עץ הדעת טוב, אחרי מות):

23 וכן כתב הרשב"ם (שם): "ציהוהו ה' להקטיר קטורת בפנים תחילה להחשיך את הבית בענן הקטורת".

24 גם טעמי המקרא מסייעים לדרשת חז"ל, וההפסקה בין "כי בענן" ל"אראה על הכפורת" מלמדת על כך שהענן מהווה תנאי להיראות ולא תיאור שלה. מפרשי רש"י עמדו על כך שדרשה זו מקבלת בפשטות את עמדת הצדוקים ביחס למקום ההקטרה, עיין להלן.

25 אמנם הרמב"ן (שם) הבין שהפסוק מתייחס לתפקידו של הענן בפסוק יג, היינו שמותר לאהרן להיכנס לקדש הקדשים רק בליווי ענן הקטורת שמסתיר את הגילוי האלוקי שעל הכפורת. וכך מפורש גם באבן עזרא (שם, בפירוש הראשון): "הטעם שלא יכנס כי אם בקטרת שיעשה ענן, ולא יראה הכבוד פן ימות".

כאשר ענן הקטורת עולה בין בדי הארון, אז אני מוכרח שאראה על הכפורת.²⁶

מקום נוסף שבו מוצגת הקטורת כאמצעי לגילוי שכינה, הוא המדרש (תנחומא תצוה טו) האומר שביום השמיני למילואים "לא ירדה שכינה עד שהקריבו את הקטורת".²⁷ הדמיון בין היום השמיני ליום הכיפורים, ובכלל זה ההיבט של "חינוך מחדש" שמתקיים ביום הכיפורים, בא לידי ביטוי בהלכות רבות. משום כך מסתבר שגם הקטורת ביום הכיפורים יוצרת גילוי מחדש של השכינה בקדש הקדשים שמאפשר להתחיל את עבודת הכפרה.

שאלת תפקיד הקטורת כהסתרה או כגילוי נידונה בהרחבה במקומות רבים. אנו ננסה להצביע על כמה יישומים הלכתיים לשאלה זו, ובחלק הבא של המאמר נבקש לצעוד בדרך קצת אחרת.²⁸

מחלוקת הפרושים והצדוקים

אחד המקורות המרכזיים שבהם נתלו שני צדדי החקירה הוא מחלוקת הפרושים והצדוקים. מחלוקת זו מובאת בתוספתא (יומא א, ח) באופן הבא:²⁹

שהיו ביתסין אומרים יקטיר עד שהוא בחוץ, שנאמר: 'וכסה ענן'. אמרו להם חכמים: והלא כבר נאמר 'ונתן את הקטרת על האש לפני ה'! הא כל המקטיר אין מקטיר אלא בפנים.

26 וכן כתב רבי יעקב סקילי (תורת המנחה דרשה כג): 'ובענן הקטורת היה נקשר ענן הכבוד דומה בדומה'.

27 יש לציין לדבריו של רבי עובדיה ספורנו (שמות ל, א) העומדים בניגוד גמור לדברי חז"ל אלו: ולא הזכיר זה המזבח עם שאר הכלים בפרשת תרומה, כי לא היתה הכונה בו להשכין האל יתברך בתוכנו, כמו שהיה הענין בשאר הכלים... גם לא היה ענינו להוריד מראה כבודו בבית, כענין מעשה הקרבנות... אבל היה ענין זה המזבח לכבד את האל יתברך אחרי בואו לקבל ברוצן עבודת עמו בקרבנות הבקר והערב, ולשחר פניו במנחת קטרת.

28 כפי שנראה מן המקורות הנ"ל, וכן מן המקורות שיובאו להלן, הקטורת לא נדרשת (רק) כגורם בעל משמעות עצמית, אלא קשורה גם לעבודות שאחריה. כך גם עולה ממיקומה בין שחיתת הפר להזאת דמו (וכן ממיקומה בדברי הרמב"ם בפרק ד הלכה א, יחד עם מכשירי העבודה, ולא עם העבודות שבהלכה ב). גם בקטורת שבכל יום מצאנו שיש משמעות לקטורת כמכשיר לעבודות אחרות, כפי שדרשו בגמרא (טו) את הפסוק "בהיטיבו את הנרות יקטירנה" - "בעידן הטבה תהא מקטר קטורת". אף שרש"י (פסחים נט: ד"ה תהא) פירש שהכוונה היא שהקטורת כבר הוקטרה קודם לכן, נראה בפשטות שעשן הקטורת עוד צריך להיות נוכח בעת הטבת הנרות.

לאור זאת יש לדון מה היה במקרה שבו העשן כלה לפני סוף העבודה, האם צריך להביא קטורת חדשה. ייתכן שאפשר להביא ראיה בשאלה זו מדברי האברבנאל (ויקרא טז) שכתב שבאופן עקרוני אפשר היה להוציא את המחתה כשבא להזות את דם הפר, ומשמע שאין היא צריכה להיות שם בשעת ההזאה של דם השעיר, וצ"ע.

29 ההבדל בין התוספתא לבבלי (נג) הוא שמקורם של הצדוקים בתוספתא הוא 'וכסה הענן', ואילו בבבלי מקורם הוא 'כי בענן אראה'. הסבר המחלוקת שיובא להלן מתיישב בצורה חדה וברורה יותר עם דברי התוספתא, אף שאין עליו קושיה מדברי הבבלי.

מהי המחלוקת בין הצדוקים (או הביתוסים) ובין הפרושים?³⁰ הצדוקים סברו שיש להקטיר את הקטורת עוד קודם הכניסה אל קדש הקדשים, ולהיכנס פנימה כשהענן כבר עולה, ונימקו את עמדתם בכך שנאמר "וכסה ענן הקטורת את הכפורת". מהי הראיה מפסוק זה? נראה שהצדוקים הבינו שהשכינה שורה על הכפורת בלי קשר להקטרת הקטורת³¹ ותפקיד הקטורת הוא להסתיר אותה ובכך לגונן על הכהן. ממילא מובן שעל הכהן לבצע את ההקטרה מבחוץ ולהיכנס כשענן הקטורת כבר חוצץ בינו ובין הכפורת.

הפרושים לעומתם סבורים שיש להקטיר את הקטורת רק לאחר הכניסה לקדש הקדשים, כפי שנאמר בפירוש בתורה: "ונתן את הקטורת על האש לפני ה'".³² ההבנה העומדת בבסיס עמדה זו היא שהקטורת מהווה כלי ליצירת גילוי השכינה,³³ וממילא יש להקטיר אותה דווקא בקדש הקדשים שבו מתרחשת ההתגלות "לפני ה'".³⁴

---

30 יש להעיר שבפשט הפסוקים נראה שנדב ואביהוא עשו כצדוקים, וכבר עמד על כך הרש"ר הירש (ויקרא טז, ג), ולכאורה גם אהרן (במדבר יז, יא-יג) עשה כך. עם זאת, לגבי אהרן הדבר צריך עיון, משום שקיים פער בין הציווי של משה לעשייה של אהרן, עיין שם. אמנם קשה להקביל מקרים אלו באופן מלא לקטורת של יום הכיפורים, משום האופי השונה של מקום ההקטרה ומקום גילוי השכינה.

31 תפיסתם של הצדוקים שהשכינה כבר נוכחת בקדש הקדשים באה לידי ביטוי גם בסברה שאותה שמו הספרא (פרק ג אות יא) והירושלמי (א, ה) בפיהם: "הצדוקין אומרים יתקן מבחוץ ויכניס - אם לפני מלך בשר ודם עושין כן, קל וחומר לפני המקום".

32 בשום מקום אין הצדוקים מתמודדים עם טענה זו של הפרושים. ועיין בפירוש מים חיים שבספר הליקוטם שעל רמב"ם פרנקל (עבודת יום הכיפורים א, ז) שכתב שהצדוקים מודים שמותר גם להקטיר בפנים, ורק טוענים שאפשר להקטיר בחוץ. ולפי זה מוסבר מדוע הצדוקים לא היו עושים כדבריהם (יט:), כי רצו לצאת ידי חובה לכולי עלמא. ולכן גם נעשה הצדוקי שעשה כדבריהם, משום שעשה דווקא נגד דברי חכמים, וכן משום כך מועילה השבועה שנשבע לעשות כדברי הפרושים (שאם לא כן, לשיטת הצדוקים לא אמורה לחול שבועה לבטל דבר מצווה).

33 לחלופין, ייתכן שלדעת הפרושים תפקיד הקטורת הוא בעצם הקרבתה, וממילא היא צריכה להיעשות על רצפת קדש הקדשים ולא כשהיא מטלטלת בידיו של הכהן.

34 בכיוון זה הלכו גם הרב יהודה ברנדס ('קטורת', בתוך: וביום צום כיפור יחתמו, עמ' 109-91) והרב רא"ם הכהן (העלם וגילוי, עמ' 167-188). אמנם הרב יואל בן נון ('היום השמיני ויום הכיפורים', מגדים ח, עמ' 9-34, הע' 52) ניתח את המחלוקת באופן הפוך. לדעתו דווקא הצדוקים רואים בענן הקטורת כלי לגילוי שכינה בניגוד לפרושים שרואים בו חציצה מפני השכינה ששורה מעצמה בקדש הקדשים. עוד עיין במאמרם של ישראל קנוהל ושלמה נאה ('מילואים וכיפורים', תרביץ סב, חוברת א, עמ' 44-17), שם הראו שהפרושים מעצימים את עבודת הקטורת בכל מקום - מפרשים את הענן בתחילת הפרשה כענן הקטורת, מקשרים את "ובא אהרן" להוצאת הכף והמחתה, מפרשים את "וכל אדם... בבאו לכפר בקדש" כמתייחס ל"כפרת הקטרת", מפרשים במכילתא דמילואים את ביאת משה ואהרן לאהל מועד "ללמדו על מעשה הקטרת" ועוד.

מקום ההקטרה

המשנה (נב): מתארת את מעשיו של הכהן הגדול לאחר כניסתו לקדש הקדשים:

מהלך לשמאלו עם הפרוכת עד שהוא מגיע לארון. הגיע לארון, נותן את המחתה בין שני הבדים.

במשנה מבואר שהקטורת הייתה מוקטרת בין בדי הארון, ולשם כך היה הכהן הולך לאורך הפרוכת עד שהגיע אל מול הארון.³⁵ בגמרא (שם) מבואר שהמשנה דיברה על בית שני (שבו לא היה ארון), והתכוונה לומר שמקטיר "כבין שני הבדים". לעומת זאת, במשנה הבאה (נג): נאמר:

משניטל ארון, אבן היתה שם מימות נביאים ראשונים ושתייה היתה נקראת, גבוה מן הארץ שלש אצבעות, ועליה היה נותן.

אבן השתייה היא המקום שעליו מונח הארון עצמו, כמבואר בתוספתא (כ, יב) וברמב"ם (בית הבחירה ה, א). ממילא משמע שיש הבדל בין בית ראשון, שבו היה ארון על אבן השתייה ומשום כך צריך היה להקטיר בין הבדים, לבית שני שבו לא היה ארון ומשום כך יכול היה להקטיר על אבן השתייה, וכך משמע גם מלשון הרמב"ם (ה, א):

הגיע לארון נותן המחתה בין שני הבדים. ובבית שני שלא היה ארון, היה מניחה על אבן השתייה.³⁶

גישה זו משתמעת אמנם מלשון המשנה, אך מדברי הגמרא משמע שגם כשלא היה ארון היה הכהן הגדול נותן את הקטורת "כבין הבדים", ובפשטות הכוונה היא למקום שלפני הארון ולא למקום הארון עצמו (וכן מפורש ברש"י שם ד"ה כבין). ואכן היעב"ץ (לחם שמים יומא ה, ג) כתב שאבן השתייה הייתה גדולה יותר ממקום הארון (כמבואר בתנחומא קדושים

35 בעל הגבורת ארי (נב: ד"ה נתן) הקשה שהליכה זו היא הליכה מיותרת שנחשבת כ"ביאה ריקנית", שכן מלשון התורה עולה שקדש הקדשים כולו ראוי להקטרת הקטורת, שהרי הוא "מבית לפרוכת", וממילא אין צורך להקטיר דווקא בסמוך לארון. הגבורת ארי נשאר ב"צריך עיון" בעניין זה, אך לפי שתי הגישות שראינו לעיל אפשר להסביר דין זה על נקלה: לפי הגישה שרואה את הקטורת כאמצעי של כיסוי והסתרה, מפורש בתורה שהסתרה זו צריכה לחול על הכפורת: "וְכִסָּה עֲנַן הַקְּטֹרֶת אֶת הַפְּקֻדֹת". ממילא ברור שיש להסמיק את הקטורת ככל האפשר אל הכפורת. לפי הגישה הרואה את הקטורת כאמצעי לגילוי שכינה ניתן לומר שמן המילים "מלפני ה'" למדו חכמים שהקטורת צריכה להיעשות במקום הסמוך ביותר לשכינה, היינו לפני ארון העדות. כך מדויק מלשון הרמב"ם (א, ז), וכן מן הפסוק שנאמר בפרשת הקטורת (שמות ל, לו): "וַיִּתְּתָהּ מִמְּנֶהָ לְפָנֵי הָעֶדֻת", אשר לדעת הרמב"ן (שם) מתאר את ההקטרה ביום הכיפורים וקובע שתהיה "לפני העדות" (עיין בספר מזהב ומפז עמ' קסד).

36 כך מפורש גם בתוספתא (ב, יד): "משניטל הארון עליה היו מקטירין", ועיין בספר חונן דעה (עמ' שמו-שמח) ובספר מעשי למלך (עבודת יום הכיפורים, ה, א).

י, והיו מקטירים את הקטורת במקום העודף שנמצא לפני הארון, גם כאשר הארון עצמו כבר לא היה שם.³⁷

נראה שמחלוקת זו מבטאת היטב את שני הכיוונים העקרוניים שהצענו לעיל. מפשט לשון המשנה והרמב"ם עולה שההקטרה מהוה אמצעי לגילוי שכינה, וממילא היא צריכה להיות במקום הסמוך ביותר למקום השכינה. בבית ראשון מקום זה נמצא לפני הארון, משום שאי אפשר להקטיר על הארון, ואילו בבית שני מקום זה נמצא במקום הארון עצמו.³⁸ אולם לדעת היעב"ץ (ופשט הגמרא) תפקיד ההקטרה הוא להסתיר את גילוי השכינה, וממילא היא צריכה להיעשות תמיד בין הכהן לבין מקום השכינה.

יש מקום להבין את הפער שבין בית ראשון לבית שני באופן מעט שונה. ייתכן שלא רק מיקומו הטכני של הארון הוא שיצר את ההבדל בין מקומות ההקטרה השונים, אלא שתפקיד הקטורת עצמו השתנה.³⁹ בגמרא (כא): נאמר שאחד ההבדלים בין הבתים הוא שבבית ראשון שרתה השכינה ובבית שני לא. ממילא יש מקום לומר שדווקא בבית ראשון היה צורך בקטורת כדי להסתיר את גילוי השכינה, ואילו בבית שני שוב לא היה מה להסתיר,⁴⁰ ותפקיד הקטורת היה דווקא לנסות וליצור גילוי מחדש של השכינה.⁴¹

ד. אופן ההקטרה

עמדנו אם כן על שני מאפיינים אפשריים של הקטורת ביום הכיפורים: מטרת ההקטרה (העלאת עשן בלבד או שמא גם הגדרת הקטורת כקרבן) ומטרת העלאת העשן (גילוי שכינה או הסרתה). ננסה לבחון מאפיינים אלו לאור דינים נוספים בהקטרת הקטורת.

---

37 וכן כתב בעל החסדי דוד על התוספתא (שם), ובספר מזהב ומפז (עמ' קצט) הוכיח כך גם מלשון המאירי (מז. ד"ה משניטל).

38 חיזוק מסוים לעמדה זו אפשר למצוא בנבואת יחזקאל (י, ז) המקבילה לעבודת יום הכיפורים: "וַיִּשְׁלַח הַכֹּרֵב אֶת יָדוֹ מִבֵּינֹת לְכַרְוֵבִים אֶל הָאֵשׁ אֲשֶׁר בֵּינֹת הַכֹּרֵבִים". מדברי הנביא עולה שמקומה המקורי של האש צריך להיות בינות לכרובים, ורק מסיבות טכניות היא נמצאת ביום הכיפורים בין הבדים.

39 יש להעיר שבאופן פשוט אי אפשר כלל לקיים את הקטרת הקטורת בבית שני, שהרי אין כפרת אותה יכול העשן לכסות. ועיין בפרק על הזאות הדמים, שם התמודדנו עם שאלה זו ביחס להזאות שצריכות להיעשות "על פני הכפרת".

40 כמו כן, מבחינה טכנית לא היה צורך בהסרתה, כמבואר בירושלמי (ה, ג): "משניטל הארון היה מגשש ונכנס מגשש ויוצא".

41 עיין בספר בדי הארון (עמ' 471-472) שהאריך להראות שאופי גילוי השכינה בבית שני היה על ידי איתערותא דלתתא, בניגוד לגילוי השכינה בבית ראשון.

צוברה או מפזרה

בברייתא המובאת בגמרא (מט:): נחלקו התנאים כיצד יש להקטיר את הקטורת ביום הכיפורים:

וצוברה, כדי שיהא עשנה שוהה לבוא. ויש אומרים: מפזרה, כדי שיהא עשנה ממהרת לבוא.

הברייתא הסבירה את המשמעות הטכנית של כל אחת מן האפשרויות, אך לא את הסברה העומדת מאחוריהן. היינו, מדוע רוצה תנא קמא שיהא עשנה שוהה לבוא ומדוע סבורים היש אומרים שצריך דווקא שיהא עשנה ממהר לבוא. תשובה לשאלה זו אפשר למצוא בדברי המאירי (מז):

ומפזרה על הגחלים שיהא עשנה מסהר ויתמלא הבית עשן ולא יזונו עיניו מבית קדשי הקדשים, וכשיתמלא הבית עשן יוצא לו על הדרך שיתבאר למטה. ובגמרא נחלקו לומר שלא היה מפזרה אלא צוברה כדי שיהא עשנה שוהה ולא ימות בעשן.

המאירי מסביר שהצורך במהירות נובע מהרצון שהכהן הגדול לא יזון עיניו מבית קדשי הקדשים. בעוד שמדבריו אפשר להבין שמדובר בדין שקשור לאיסור ליהנות מראיית קדש הקדשים, רבנו אליקים (מט: ד"ה כדי) כותב בפירוש שהטעם הוא "שלא יסתכל בשכינה ומסתכן". נראה בבירור שתפיסה זו רואה את עשן הקטורת כאמצעי לכיסוי ולהסתרה של השכינה, בדומה קצת לשיטת הצדוקים שמחייבים להקטיר עוד לפני הכניסה.

להלכה נפסק כמאן דאמר "צוברה", שעדיף דווקא שיהא עשנה שוהה לבוא (רמב"ם עבודת יום הכיפורים ה, א), ויש לדון מהי המוטיבציה העומדת בבסיס עמדה זו. המאירי מסביר שיש כאן צורך טכני בלבד, שהכהן הגדול לא ייחנק מן העשן. אולם תלמיד הרשב"א כתב בסדר העבודה שלו (אות י) שבבסיס דעה זו עומד הרצון שהעשן לא יכלה במהירות אלא יתמיד במהלך עבודות הכפרה.⁴²

בהקשר זה יש לשים לב לפער שבין הקטורת של יום הכיפורים לקטורת שבכל יום. בעוד שביום הכיפורים נפסק כמאן דאמר "צוברה", הרי שבמשנה בתמיד (ו, א) נאמר שבקטורת שבכל יום היה "מרדד ויוצא" והרמב"ם (תמידין ומוספין ג, ח) פסק שהיה מפזרה על פני האש כולה.⁴³ את הפער שבין הפסיקות אפשר להסביר לאור שתי הסברות של מאן דאמר "צוברה": לפי המאירי החשש שמא ייחנק קיים דווקא בחדר סגור וקטן כמו קדש הקדשים

42 ובהסבר השיטה שצריך לפזרה כתב שהעשן היה מספיק בכל מקרה לכל זמן העבודה.

43 אמנם הברטנורא (תמיד ו, א) פירש שגם בקטורת שבכל יום היה צוברה כדי שיהא עשנה שוהה לבוא "וזהו כבוד שיהא שוהה בעבודה". ובספר מזהב ומפז (עמ' קעה) הביא בשם ספר 'בן ידיד' שפירש גם את דברי הרמב"ם ברוח זו.

ולא בהיכל, ולפי תלמיד הרשב"א הצורך בשהייה ארוכה של ענן הקטורת קיים דווקא ביום הכיפורים.⁴⁴

אמנם עדיין לא ברור מדוע יש עניין דווקא לפזר את הקטורת שבכל יום, שהרי השיקול "שלא יסתכל בשכינה" אינו קיים בקטורת זו. ייתכן שאפשר לבאר נקודה זו לאור החילוק שהצענו לעיל בין הקטורת שבכל יום לקטורת של יום הכיפורים: המוקד בקטורת שבכל יום הוא הקרבתה ושריפתה על גבי המזבח, וממילא יש עניין לשרוף אותה במהירות האפשרית,⁴⁵ וכן לדאוג שכל חלקיה ישרפו היטב.⁴⁶ זאת בניגוד לקטורת של יום הכיפורים שעניינה הוא עמוד עשן שצריך להתקיים זמן רב ככל האפשר ואין לנו כל עניין שיכלה.⁴⁷

פנימה או החוצה

מחלוקת נוספת בעניין אופן ההקטרה מובאת בגמרא (נב):

תני חדא: צוברה פנימה, שהיא חוצה לו. ותניא אידך: צוברה חוצה, שהיא פנימה לו. אמר אביי: תנאי היא. ואמר אביי: מסתברא כמאן דאמר פנימה שהיא חוצה לו, דתנן: מלמדן אותו: הזהר שלא תתחיל מפניך שמא תכוה.

לפי דעה אחת הכהן היה צובר את הקטורת "פנימה", היינו סמוך לארון, ולפי הדעה השנייה היה צובר את הקטורת סמוך לעצמו. הראשונים נחלקו בביאור המשמעות המעשית של המחלוקת. לדעת רש"י (ד"ה תני) מסכימות שתי השיטות שהיה צובר את הקטורת לאורך המחתה כולה, אלא שנחלקו בכיוון הצבירה, היינו האם מתחיל מבפנים או מבחוץ. לעומת זאת ברמב"ם (ה, א) מבואר שהיה צובר את הקטורת במקום אחד, והמחלוקת היא היכן היה מקום זה.⁴⁸

הכרעתו של אביי במחלוקת, על פי המשנה בתמיה, נובעת משיקול טכני: "שמא תכוה" (וכך פסק גם הרמב"ם ה, א), אולם טעמיהם של התנאים עצמם לא נתפרשו בגמרא. תוס' הרא"ש

44 וכן כתב השיח יצחק (מט: ד"ה וצוברה).

45 וכן הביא בשיח יצחק (מט: בשם הרא"ש: "היה מפזרן על גבי המזבח כדי להשליך הקטרת עליהן בשטח דק ולא עב כדי שיהא נשרף מהר ולמעט העשן").

46 כך כתב גם תלמיד הרשב"א (שם).

47 אם נבין שהעשן גם בזמן העבודות שבהיכל, אפשר יהיה להוכיח שתפקיד העשן איננו הסתרה של השכינה מעיני הכהן (לפחות לא במובן הפיזי), אלא יצירה של גילוי שכינה.

48 מדברי המשנה בתמיד שאותה מביא אביי משמע להדיא כדעת רש"י, אך משנה זו עוסקת בקטורת שבכל יום שאותה היו מרדדים ולא צוברים, ועיין שפת אמת (נב: ד"ה דם בגמ' תנן). מאידך, לשיטת הרמב"ם שהיה צובר את הקטורת במקום אחד, לא ברור כיצד הועילה הצבירה סמוך לארון לכך שלא ייכוה, עיין בספר מזהב ומפז (עמ' קעב).

(ד"ה חוצה) הסביר שהתנא הטוען שיש להתחיל מבחוץ סבור כך משום שאין מעבירין על המצוות, ולכן יש להקטיר במקום הקרוב ביותר. מדבריו לא ברור מהי הסברה לומר אחרת, ואפשר להבין שנחלקו בגדרי "אין מעבירין על המצוות" או שהדעה החולקת מבוססת על החשש הטכני "שמא יכוה".

יש גם מקום להבין ששתי העמדות הללו משקפות מחלוקת מהותית ביחס לאופייה של הקטורת ביום הכיפורים. כך דייקו חלק מן האחרונים (שושנים לדוד ה, א) מלשון הרמב"ם (ה, א) שכתב שצריך "שתהיה הקטורת קרוב לארון", וכך מפורש בדברי רבנו חננאל (נג). שכתב שדווקא משום שמקטיר את הקטורת "כלפי המערב שהוא פנים הבית" אומרים לו שייזהר שלא ייכוה מן האש. מכאן שההקטרה כלפי פנים היא דין עצמאי שלא קשור לחשש מפני כווייה.

לענייננו, ייתכן כי הדעה שההקטרה נעשתה מן הכהן כלפי הארון רואה בה תנועה שקשורה אל הכהן, אולי כאמצעי להסתרה. לעומת זאת הסברה להתחיל מן הארון רואה בקטורת אמצעי לגילוי שכינה שאמור להתחיל מן הארון. באופן דומה הסביר רבי משה קורדובירו (זבחי שלמים תקוני כפרה ט) את הצורך להקטיר מצד הארון:

ולכן מתחיל להקטיר מצד הארון כי שם נמשך למטה השפע מצדו. שאם לא כן אלא שמתחיל ממטה למעלה מכנגד פניו ואחר כך לצד הארון יש לחוש שמא יכווה. כי אם ימשך האור ממטה למעלה יעלה דין ופגם ויעורר האש משורשו ויכווה חס ושלום, לכן צריך לעורר השפע והתיקון אליה מלמעלה ואחר כך היא תעורר בסוד העשן העולה ממטה למעלה אחר שכבר קדם אליה התיקון.

הרמ"ק רואה בהתחלה מן הארון ניסיון להמשיך את גילוי השכינה והשפע האלוקי ממקורו העליון כלפי מטה, בניגוד להתחלה מפניו שמבטאת תנועה מלמטה למעלה שיש בה סכנה "שמא יכוה". נראה שדבריו מהדהדים את ההבדל שבין אהרן שעשה את עבודת יום הכיפורים "כאשר צוה ה'" (ויקרא טז, לד), מתוך תנועה של ביטול כלפי הציווי מלמעלה, לנדב ואביהוא שהקטירו אש "אשר לא צוה אתם" (ויקרא י, א) וניסו לחתור למפגש עם השכינה "מלמטה למעלה".⁴⁹

49 וכך נאמר בגמרא (נג): "רבי אליעזר אומר: לא מתו בני אהרן אלא על שהורו הלכה בפני משה רבן. מאי דרוש? ונתנו בני אהרן הכהן אש על המזבח - אף על פי שהאש יורד מן השמים, מצוה להביא מן ההדיוט".

ה. דינים שונים בקטורת

חלקי הקטורת

על אף הניסיון להציג את הגילוי וההסתרה כשני צדדים של מחלוקת, ייתכן ששני ההיבטים מהווים שני כתובים הבאים כאחד. כאשר מתבוננים בקטורת ממבט קרוב יותר אפשר לראות שאין היא עשויה מקשה אחת, וייתכן שלמרכיביה השונים יש תפקידים שונים בעבודת היום.⁵⁰

המקורות התנאיים והאמוראיים שונים במחלוקת הפרושים והצדוקים (שהזכרנו לעיל) מקשים כיצד יפרשו הפרושים את הפסוקים המתנים את הכניסה לקדש הקדשים בענן הקטורת שיכסה את הכפורת. תשובתם של הפרושים לשאלה זו היא שפסוקים אלו באו ללמד על החיוב לתת בקטורת "מעלה עשן".⁵¹ מלבד אחד עשר הסממנים המנויים בפרשת הקטורת יש להוסיף עשב שתפקידו הוא להעלות ולהגביר את עשן הקטורת. ואכן בברייתא דפיתום הקטורת (כריתות ו.) נאמר, לאחר פירוט שאר הסממנים, שהקטורת מכילה גם "מעלה עשן כלשהו".

יש לדון האם מעלה העשן מהווה למעשה אחד ממרכיבי הקטורת, בשר מבשרה, או שמא הוא גורם נפרד שנוסף על גביה. הברייתא הנ"ל מונה את מעלה העשן יחד עם שאר הסממנים, ונראה שהיא רואה בו חלק מגוף הקטורת. כך עולה גם מלשון ספר החינוך שכתב "שפטום הקטורת היה חמישה עשר סממנים" ובכללם מעלה העשן.⁵² מאידך, בירושלמי (ג, ה) נאמר שמעלה העשן "מכשיר את הקטורת" ומשמע שאין הוא מהווה חלק ממנה (וכן מפורש בב"י או"ח קלג בשם האבודרהם). ביטוי קיצוני לגישה המפרידה את מעלה העשן מן הקטורת יש בעדותו של פילון (על המצוות א, עב, מובא באלבק על המשנה) שלפיה הפרושים הודו שאת

---

50 החלוקה הבולטת ביותר היא בין גחלי האש לקטורת, כאשר אפשר לראות את אש הגחלים כביטוי לגילוי השכינה ואת קטורת הסמים כאמצעי להסתרתה, עיין בפרק על הגחלים ותפקידם.

51 מה יאמרו על כך הצדוקים? לדעת המנחת ביכורים (על התוספתא א, ח) הצדוקים חולקים על עיקר הדין של מעלה עשן, אך לאור העובדה שהגמרא למדה את דין מעלה עשן משני פסוקים, אפשר להבין שהצדוקים מקבלים רק אחד מהם.

52 אמנם רש"י בכריתות (ו. ד"ה שס"ח) כתב שהמניין של "שלוש מאות וששים ושמונה מנין" אינו כולל את מעלה העשן משום שאין הוא נחשב כאחד הסממנים. ועיין בערוך לנר (על רש"י שם) שכתב שמעלה העשן כן נחשב לאחד הסממנים ולא חישובו את הכמות שלו רק משום שהוא בכלשהו. וברמב"ם (כלי המקדש ב, ב) מפורש כדעת רש"י שהמלח ומעלה העשן וכיפת הירדן נוספו על גבי 368 המנים של הקטורת עצמה, וכן שרי בעשיית אחד עשר הסממנים לשם חולין כדי להתחייב כרת, ולא צריך גם להוסיף מעלה עשן (שם, ט).

מעלה העשן נתנו על המחיתה לפני הכניסה לקדש הקדשים. אולם מדברי חז"ל ומפרשיהם עולה שגם את מעלה העשן הקטירו בקדש הקדשים.⁵³

ייתכן ששאלה זו נתונה במחלוקת בין בעלי התוספות. הברייתא (גג.) למדה את דין מעלה עשן משני פסוקים: "כי בענן אראה" ו"וכסה ענן הקטורת". הגמרא (שם) הקשתה מדוע יש צורך בשני הפסוקים, ותשובת רב אשי הייתה שאחד למצוה ואחד לעכב. הראשונים הקשו על כך שאין צורך בפסוק מיוחד לעכב, שהרי בכל העבודות שלפני ולפנים נאמר "חוקה" וכל פרטיהן מעכבים! התוס' (שם ד"ה חד) כתבו שבאמת אין צורך בפסוק מיוחד כדי לעכב ביום הכיפורים, והוא נדרש רק כדי לעכב בקטורת של כל השנה. אך התוס' ישנים (שם ד"ה אחד) יישבו את הקושיה באופן אחר:

ואף על גב דכתיב עיכובא במה שנעשה בבגדי לבן בפנים לכולי עלמא, הכא לא שייך למימר הכי, שתיקון הקטורת אין חובה עליו לעשותו בו ביום אלא מאתמול.

התוס' ישנים סבורים שנתנית מעלה העשן איננה חלק מסדר העבודה של יום הכיפורים אלא חלק משלב הכנת הקטורת,⁵⁴ ולכן אי אפשר ללמוד מ"חוקה" לעכב בעבודה זו. לעומת זאת, מדברי התוס' לעיל שלא תירצו כך, נראה שנתנית מעלה העשן היא פרט מפרטי עבודת יום הכיפורים שעניינו העלאת עשן הקטורת,⁵⁵ ולא חלק מהכנת הקטורת עצמה.⁵⁶

אם נלך בדרכם של הירושלמי והתוס', ובוודאי אם נקבל את עדותו של פילון, יש מקום להבין שסממני הקטורת ומעלה העשן מבטאים שני דינים שונים: בגוף הקטורת יש דין של הקרבת קרבן או יצירת גילוי שכינה, ואילו מעלה העשן נועד להסתיר אותה.

במבט קרוב יותר אפשר לראות שגם מעלה העשן עצמו מכיל שני מרכיבים. הסברו של אביי (גג.) לכפילות המקורות של מעלה העשן היה ש"כי בענן אראה" מלמד על "עיקר מעלה עשן" ואילו "וכסה ענן הקטורת" מלמד על "עלה מעלה עשן". מדברי רש"י (ד"ה והא) עולה שמדובר בשתי אפשרויות שונות, כאשר הפסוק מלמד שעדיף היה לתת "עיקר מעלה עשן, אך בדיעבד די בנתנית "עלה מעלה עשן". אך רבנו אליקים (שם) פירש שיש צורך לתת את שני הדברים, וכך עולה גם מפירוש רבנו חננאל (שם):

53 כפי שהאריכו להוכיח בשערי היכל (מערכה כזו).

54 וקצת משמע מדבריהם שזהו דין בפעולה של עשיית הקטורת, ואם היה חייב לעשות זאת ביום הכיפורים היה מעכב, וצריך עיון.

55 גם אם באופן טכני היו מערבים את מעלה העשן בקטורת מלכתחילה, מבחינה מהותית השימוש בו היה בשעת העלאת עשן הקטורת.

56 הגרי"ד בהררי קדם (ח"א סי' פו) הבין בדעת הרמב"ם שבכל השנה מהווה מעלה העשן חלק מן הקטורת, ודווקא ביום הכיפורים הוא מהווה דין נפרד, עיי"ש.

אין לי אלא עיקר מעלה עשן כלומר השרש שהוא חזק שהוא מתמר ועולה כמקל עד שמגיע לשמי קורה...

עלה מעלה עשן שחוקה מנ"ל ת"ל וכסה ענן הקטורת וגו' כלומר כיון שהיא שחוקה נתערבה ונתכסת.

מדברי ר"ח עולה ש"עיקר מעלה עשן" היה יוצר עמוד עשן שמיתמר עד לשמי קורה, ואילו "עלה מעלה עשן" היה יוצר עשן מרובה שמכסה את הכפורת. הצורך בעמוד נלמד מן הפסוק "כי בענן אראה", שאפשר לראותו כתיאור של גילוי השכינה בעמוד ענן. ולעומת זאת הצורך בעשן מרובה שיכסה את הכפורת נלמד מן הפסוק "וכסה ענן הקטורת" שעניינו הסתרה וכיסוי.⁵⁷

בהמשך הגמרא (נג.) הובאו דברי רב ששת שלמד משני הפסוקים את החובה לתת מעלה עשן גם בשאר ימות השנה, ולא רק ביום הכיפורים. אולם מדברי הרמב"ם (כלי המקדש ב, ח) עולה שלא פסק כמותו, וכתב שחיסור מעלה עשן פוסל את הקטורת רק ביום הכיפורים.⁵⁸ אם נשלב את שיטותיהם של הרמב"ם והר"ח אפשר יהיה להצביע על שלושה דינים שונים בקטורת: א. הקטרת הסממנים הנעשית בכל יום מדין קרבן; ב. גילוי שכינה על ידי עיקר מעלה עשן ביום הכיפורים; ג. הסתרת הכפורת על ידי עלה מעלה עשן ביום הכיפורים.⁵⁹

תפקידי הקטורת בתורה

עיון בפסוקים המתייחסים למהותה של הקטורת ילמד שגם כאן עולה תמונה מורכבת המצביעה על צדדים שונים בקטורת יום הכיפורים.

בפרשת קרח מופיעה המילה "קטרת" שבע פעמים, והיא מהווה אחת ממילות המפתח והגורמים המרכזיים בסיפור מחלוקת קרח ועדתו. בחלק הראשון של הפרשה מופיעה הקטורת כאמצעי לבחון מיהו האדם שאותו בחר ה' (במדבר טז, ו-ז):

זאת עשו קחו לכם מנות קרח וכל עדתו. ותנו בהן אש ושימו עליהן קטרת לפני ה' סחר וְהָיָה הָאִישׁ אֲשֶׁר יִבְחַר ה' הוא הַקָּדוֹשׁ.

57 עמד על כך גם הרב יהודה ברנדס, קטורת, בתוך: וביום צום כיפור ייחתמו, עמ' 110-91.

58 לא ברור אם לדעתו יש חיוב לכתחילה לתת מעלה עשן בקטורת שבכל יום (כפי שעולה בת"ד"ה ותיפוק בשם ר' מנחם, וכ"כ הפמ"ג או"ח קלב בדעת הרמב"ם), או שמא גם לכתחילה אין חיוב כזה (כפי שעולה מדברי הבי"א או"ח קלב והמל"מ על הרמב"ם שם). ועיין בהררי קדם (ח"א סי' פו) שהציע שלדעת הרמב"ם בכל השנה מהווה מעלה העשן חלק מן החפצא של סממני הקטורת ומשום כך לא היה צריך לכתוב בפירוש שאם חיסר אותו חייב מיתה.

59 דברים אלו משתלבים עם שיטת הרמב"ם (שהובאה לעיל) שבכל השנה היו מפזרים את הקטורת על האש כדי שתישרף מהר, משום שלא היה צורך בעשן.

קטורת זו מאופיינת בהבאה לפני ה', ובפסוקים אפשר לראות שהיא קשורה לגילוי שכינה
(במדבר טז, יט):

וַיָּבֵא כְבוֹד ה' אֶל כָּל הָעֵדָה.

מאפיינים אלו קיימים גם בקטורת של נדב ואביהוא (ויקרא י, א-ב):

וַיִּקְחוּ בְנֵי אֱהֲרֹן נְדָב וְאִבִּיהוּא אִישׁ סִחְתָּתוֹ וַיִּתְּנוּ בָהֶן אִשׁ וַיִּשְׁימוּ עָלֶיהָ קִטְרֹת וַיִּקְרִיבוּ לִפְנֵי ה' אִשׁ
זָרָה אֲשֶׁר לֹא צִוָּה אֹתָם. וַתֵּצֵא אִשׁ מִלִּפְנֵי ה' וַתֹּאכַל אוֹתָם.

מאפיין נוסף שמפורש אצל נדב ואביהוא הוא שהאש שבה השתמשו הייתה אש זרה. בקטורת
שבפרשת קרח אין זה מפורש, אך גם לא נאמר אחרת.

מאידך, בהמשך הפרשה מופיעה קטורת מסוג אחר (במדבר יז, יא-יב):

וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל אֱהֲרֹן קַח אֶת הַפִּחְתָּה וְתֵן עָלֶיהָ אִשׁ מֵעַל הַפְּזֻזִים וְשִׁים קִטְרֹת וְהִלֹּךְ מִהֲרָה
אֶל הָעֵדָה וְכִפֵּר עֲלֵיהֶם כִּי יֵצֵא הַקֶּצֶף מִלִּפְנֵי ה' הַחַל הַנֶּגֶף. וַיִּקַּח אֱהֲרֹן פְּאֶשֶׁר דָּבָר מִשֶׁה וַיִּרְץ
אֶל תּוֹךְ הַקֶּהֱל וְהִנֵּה הַחַל הַנֶּגֶף בָּעַם וַיִּתֵּן אֶת הַקִּטְרֹת וַיִּכְפֹּר עַל הָעָם.

בניגוד לקטורת של הנשיאים ושל נדב ואביהוא, הקטורת של אהרן איננה נעשית "לפני ה"
אלא סמוך לעדה. כמו כן, האש נלקחת דווקא "מעל המזבח". גם האפקט המושג על ידי קטורת
זו שונה בתכלית - אין היא מביאה לידי גילוי שכינה אלא לכפרה על העם ולעצירת הנגף.
בטרמינולוגיה שבה השתמשנו לעיל, אפשר לראות בקטורת זו מוטיב של קרבן - הקטרה על
אש המזבח לשם כפרה. כמו כן יש מקום לראות בה אפקט של חציצה והסתרה כפי שכתב
החזקוני (במדבר יז, יא): "וכפר עליהם - עשן הקטורת חוצץ בפני המגיפה". כך עולה גם מן
התיאור בהמשך הפרשה (פס' יג): "וַיִּצְמַד בֵּין הַמֵּתִים וּבֵין הַחַיִּים וַתֵּצֵר הַמַּגֵּפָה".

אם נתבונן בקטורת של יום הכיפורים נראה שיש בה מזה ומזה. מחד, קטורת זו נעשית
לפני ה' כקטורת ה"גילוי", ומאידך היא נעשית על אש המזבח מן המזבח בדומה לקטורת
ה"הסתרה" וה"הקרבה". המוטיב של גילוי השכינה נוכח בעבודת יום הכיפורים, "כי בענן
אראה על הכפורת", אך גם המוטיב של הכפרה, "וכפר בעדו ובעדו ביתו ובעד כל קהל
ישראל". בגמרא (מד) נאמר גם שפסוק זה מכוון ישירות לקטורת שמכפרת על כל ישראל
כאחד, ומבואר בה שמרכיב הכפרה בקטורת נלמד מן הקטורת של אהרן בפרשת קרח.
ממילא יש מקום להבין שהקטורת ביום הכיפורים מהווה שילוב של שני סוגים שונים של
קטורת, הן מצד הלכותיה והן מצד מטרתה ותכליתה.

ה' אמר לשכון בערפל

מסתבר, שהתקבצותם של הגילוי וההסתרה שבקטורת לפונדק אחד איננה מקרית. לא לחינם מופיעה ההתגלות האלוקית בכל מקום באופן של ענן: "כבוד ה' נראה בענן" (שמות טז, י), "בעמוד ענן ידבר אליהם" (תהלים צט, ז) ועוד רבים. למעשה, מפורש בכתוב שמראהו של הקב"ה קשור מהותית לענן (יחזקאל א, כח):

כְּמֵרָאָה הַקֶּשֶׁת אֲשֶׁר יְהִיָּה בְּעַנְן בְּיּוֹם הַגִּשָּׁם כִּן מֵרָאָה הַנֶּגַה סָבִיב הוּא מֵרָאָה דְמוֹת כְּבוֹד ה'.

מהי משמעות האמירה שמראהו של הקב"ה הוא כדמות הקשת בענן? הקשת היא המראה הנוצר ממפגש של אור בלתי נראה עם חומר ששובר אותו ובכך מאפשר לעין להבחין בגווני השונים. גם האלוקות עצמה לא יכולה להיות מושגת לבן אנוש כפי שהיא, במהותה הטהורה, אלא על ידי הרישום שהיא טובעת בתוך הענן של העולם החומרי, כפי שכתב ר' נתן מנמירוב (לקוטי הלכות ערבית, ד):

כִּי אור הָאֵין סוף נְרָשָׁם סָפְנוּ רְשִׁימוֹ קְדוּשָׁה בְּתוֹךְ הָעֵנָן הַקְּדוֹשׁ הַזֶּה, שְׁשָׁם דְּיָקָא גְצִטִּיר וְנִרְשָׁם אור הָרְשִׁימוֹ שֶׁל אור הָאֵין סוף מְחַמֵּת הָעֵנָן וְהַחֲשֵׁךְ דְּיָקָא שְׁהוּא בְּחִינַת צְמָזוּם. כִּי בְּלַעֲדוֹ לֹא הָיָה יָכֵל הָאור לְהִצְטִיר כָּלָל.⁶⁰

לפי תפיסה זו אין מקום לדון האם ענן הקטורת עניינו "הסתרה" או "גילוי", משום שאין משמעות לגילוי האלוקי בלי משהו שיסתיר אותו, וההסתרה עצמה היא שיוצרת את הגילוי.⁶¹ מפגש ישיר עם הקב"ה הוא מושג חסר פשר, כי לא ייתכן מפגש אמתי בין מישורי קיום שונים. דווקא כאשר האדם מודע לכך ששיא המפגש שאליו אפשר להגיע הוא עם ההופעה האלוקית בעולם, הוא מסוגל להתעלות ולהגיע למפגש זה.⁶²

60 ועיין מורה נבוכים (ג, ט): "התגלותו יתעלה בעב הענן (שמות יט, ט); וחשך ענן וערפל (דברים ד, יא), גם זה היה רק כדי שילמדו ממנו על העניין הזה. כי כל דבר המושג במראה הנבואה הוא רק משל לעניין כלשהו. והמעמד הגדול הזה, אף שהיה גדול מכל מראה נבואה, וחורג מכל השוואה, לא היה חסר-משמעות - כוונתי להתגלותו יתעלה בעב הענן (שמות יט, ט) - אלא (היה) כדי להסב לבנו לכך שאנו מנועים מלהשיגו יתעלה בשל החומר החשוך המקיף אותנו, ולא אותו יתעלה, כי הוא יתעלה אינו גוף".

61 הרב רא"ם הכהן בספרו העלם וגילוי (עמ' 187-175) התייחס באריכות לרעיון זה של איחוד ממד הגילוי וממד העלם בקטורת של יום הכיפורים: הענן, עשן הקטורת, איננו מסתיר את הקב"ה ואת חכמתו מעיני האדם אלא מלבישם בלבושים המאפשרים, מחד, לאדם להכיל את הגילוי האלקי ומאידך, לא מעלימים את התוכן המגולה... מלמד אותנו ענן הקטורת כי הקיום הגשמי, המסתיר את החכמה האלקית מעיני האדם, הוא גם הצינור שדרכו יוכל להתקשר אל חכמה זו מבלי להימחק... על כך אמר הרמ"ק: 'ההתגלות סיבת העלם וההעלם סיבת ההתגלות'.

62 כפי שהאריך הרמב"ם בדבריו בסוגיית התארים (מורה נבוכים א, נב-נח), ועיין במאמרו של הרא"ה קוק 'דעת אלקים' בספר אדר היק.

מתוך הבנה זו יש מקום להסביר באופן אחר את דברי הגמרא (נב): שמקום ההקטרה היה "כבין הבדים" ולא במקום הארון עצמו. במדרש (בראשית רבה ד) נאמר שהשכינה הייתה מתגלה למשה בין בדי הארון. כלומר, גם אם הנוכחות העצמית של השכינה קיימת (באופן סימבולי) במקום הארון עצמו, הרי שמקום ההתגלות שלה הוא דווקא בחלל שבין בדי הארון, שם היא מצמצמת את עצמה כדי שתוכל להיראות לעיני בשר ודם. ממילא ברור שהגילוי על ידי הענן, שמבטא את המפגש של השכינה עם העולם החומרי, צריך להיעשות בין הבדים.⁶³

---

63 עיין במדרש שיר השירים רבה (א, ג) שדרש את הפסוק "צרור המור דודי לי בין שדי ילין" על הקטורת "שהיתה מצומצמת בין בדי הארון". אמנם מפשט הפסוקים בפרשת אחרי מות נראה שגם הגילוי של השכינה וההיראות שלה היו "על הכפרת".

תפקיד הקטורת ביום הכיפורים

חלק שני: ויכסו הענן

ראשי פרקים

ד. קטורא דמהימנותא

ה. ריח הקטורת

ו. סיכום

א. פתיחה

ב. נתמלא הבית עשן

ג. איש מחתתו

א. פתיחה

בחלק הקודם ראינו שלוש אפשרויות להבין את תפקיד הקטורת ביום הכיפורים: א. הקרכת סממנים; ב. כיסוי השכינה מעיני הכהן; ג. יצירת גילוי שכינה בקדש הקדשים. עמדנו על האפשרות שהקטורת מכילה היבטים שונים המשתלבים זה בזה, וכן עמדנו על הקשר המהותי שבין הגילוי והכיסוי במפגש עם השכינה.

בחלק זה ננסה להציע גישה חדשה להבנת תפקיד הקטורת, שיש בה מבט שונה לגמרי על משמעות הכיסוי בעמידת הכהן הגדול מול השכינה.

ב. נתמלא הבית עשן

כאשר אנו קוראים את המילים "ויכסו ענן הקטורת את הכפורת", עולה לנגד עינינו תמונה שבה העשן עולה מן המחתה למעלה ומיד מכסה את הכפורת מעיני הכהן. אך נראה שהברייתא (נג.) הבינה זאת אחרת:

דתניא: נתן בה עיקר מעלה עשן, היה מתמר ועולה כמקל עד שמגיע לשמי קורה. כיון שהגיע לשמי קורה - ממשמש ויורד בכותלים עד שנתמלא הבית עשן, שנאמר 'והבית ימלא עשן'.

מדברי הברייתא אפשר להבין שכיסוי הכפורת לא נעשה באופן ישיר, שהרי עמוד העשן לא היה בו כדי לכסות כפורת באורך של שתי אמות ומחצה, אלא על ידי העשן שירד בכתלים. וכך כתב המבי"ט בקרית ספר (עבודת יום הכיפורים ד):

וכיון דכתיב 'וכסה ענן הקטרת את הכפרת', משמע דנתמלא הבית כלו עשן, דאי לאו הכי אינו מכסה ענן הקטרת את הכפרת דעשן עולה למעלה.¹

ממקורות אלו מצטיירת תמונה שאינה רק שונה באופן טכני, אלא גם מלמדת על סוג שונה לגמרי של כיסוי. בחלק הקודם הבנו שתפקיד הכיסוי היה ליצור מחיצה בין הכהן הגדול לבין הכפורת, אך העשן היורד וממשמש בכתלים אינו ניצב כלל בין הכהן לכפורת אלא עוטף את שניהם יחד. ואכן כך למדנו במעמד הר סיני, בפסוקים שאותם משווה הגמרא (ג): לעבודת יום הכיפורים (שמות כד, טו-יח):

וְעַל מֹשֶׁה אֶל הָהָר וַיְכַסּוּ הָעֲנָן אֶת הָהָר וַיִּשְׁכַּן כְּבוֹד ה' עַל הַר סִינַי וַיִּכְסֶהוּ הָעֲנָן שְׁשֵׁת יָמִים וַיִּקְרָא אֶל מֹשֶׁה בַּיּוֹם הַשְּׂבִיעִי מִתּוֹךְ הָעֲנָן. וּמֵרָאָה כְּבוֹד ה' כָּאֵשׁ אֹכֶלֶת בְּרֹאשׁ הָהָר לְעֵינֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל. וַיָּבֹא מֹשֶׁה בְּתוֹךְ הָעֲנָן.

תפקיד הענן לא היה לחצוץ בין משה רבנו לבין השכינה, אלא לחצוץ בין הקב"ה ומשה לבין שאר העם. זו הדרך שבה התגלתה השכינה למשה באהלו (שמות לג, ט):

וְהָיָה כְּבָא מֹשֶׁה הָאֱהָלָה יָבֵד עֲפוּד הָעֲנָן וְעָמַד פָּתַח הָאֱהָל וַדְּבַר עִם מֹשֶׁה.

וכך מתוארת גם ההתגלות בנקרת הצור (שמות לה, ה):

וַיָּבֵד ה' בְּעֲנַן וַיִּתְּצֵב עֲפוֹ שָׁם וַיִּקְרָא בְּשֵׁם ה'.

בכל המקומות הללו יוצר הענן מרחב אינטימי סגור שבו מתרחשת ההתגלות האלוקית, ואין הוא משמש כחציצה בין משה לקב"ה.

בפרשת קרח (במדבר יז) למדנו שהקטורת שהקטיר אהרן מנעה ממלאך המוות להמשיך ולהרוג את בני ישראל, ומכך אפשר ללמוד על כוחה של הקטורת לחצוץ ולהסתיר את האדם מפני כוחות שונים. אולם נראה שכך הדבר ביחס למלאך המוות, אך אין להסיק מכאן שתפקיד הקטורת הוא לחצוץ מפני השכינה. אדרבה, על ידי החציצה מפני המזיקים יכול האדם להתייחד עם הקב"ה, כפי שנאמר בזוהר (ויקהל ריט.):

האי סאן דדינא רדיף אבתריה אצטריך להאי קטרת ולאתבא קמי מאריה דהא סיועא איהו לאסתלקא דינין מניה ובהאי ודאי מסתלקין מיניה.

[תרגום: מי שדין רודף אחריו צריך לזו הקטורת ולשוב לפני אדונו, שזה סיוע הוא שיסתלקו דינים ממנו, ובזה וודאי מסתלקין ממנו.]

וכן נאמר בזוהר (ויקהל ריט.) ביחס לקטורת של כל השנה:

1 וכן מבואר בדברי הגר"ז והגר"ד המובאים להלן.

האי מדבחה דקטרת דאיהו פנימאה אמאי אקרי מזבח? ...בגין דבטיל וכפית לכמה סטרין בישין ובגין דהוא סטרא בישא כפית לא יכיל לשלטאה ולא למהוי קטיגורא ועל דא אקרי מזבח. כד ההוא סטרא בישא הוה חמוי עשנא דקטרת דסליק אתכפאי וערק ולא יכיל לקרבא כלל למשכנא.

[תרגום: אותו מזבח הקטורת שהוא פנימי, למה נקרא מזבח? ...משום שמבטל וכופת לכמה צדדים רעים, ומשום שאותו צד רע כפות אינו יכול לשלוט ולא להיות קטיגור, ועל כן נקרא מזבח. כשאותו צד רע היה הוואה את עשן הקטורת שעולה, נכפה ובורח ולא יכול להתקרב כלל למשכן.]

לפי דברי הזוהר, תפקידו של מזבח הקטורת הוא לחצוץ בין ה"סטרא אחרא" לבין המשכן. ואכן, אפשר להבחין בכך שמזבח הזהב ניצב בחלק החיצוני יחסית של ההיכל, ולא בסמוך לקדש הקדשים כפי שניתן היה לצפות. לפי דברינו, טעם הדבר הוא שהמזבח מהווה מעין "שומר סף" שאינו מאפשר לחיצונים להיכנס פנימה. קל להבין שזוהו גם תפקיד הקטורת ביום הכיפורים, שבו ההתייחדות הגמורה של הכהן הגדול מהווה נדבך מרכזי בעבודה. כן מובא בפסוק (ויקרא טו, יז): "וְכָל אָדָם לֹא יִהְיֶה בְּאֹהֶל מוֹעֵד בְּבָאוּ לְכַפֵּר בְּקֹדֶשׁ עַד יָצֵאתוּ", וכבר דרשו חז"ל (ירושלמי ה, ב): "אפילו אותן שכתוב בהן 'ודמות פניהם פני אדם'".²

מתוך דברים אלו יש להסביר תמיהה שתמהו האחרונים על הרמב"ם. במשנה (נב:) נאמר:

צבר את הקטרת על גבי גחלים, ונתמלא כל הבית כולו עשן. יצא ובא לו בדרך בית כניסתו, ומתפלל תפלה קצרה בבית החיצון.

מדברי המשנה אפשר להבין שאין קשר בין התמלאות הבית בעשן ליציאתו של הכהן מקדש הקדשים.³ ייתכן שהתיאור "יצא ובא לו" מתאר פעולה שקודמת להתמלאות הבית בעשן, וגם אם היא מאוחרת אפשר להבין שזוהו מקרה בלבד שנובע מכך שהתמלאות הבית אורכת שניות ספורות. אמנם ברמב"ם (ה, א) מפורש אחרת:

וממתין שם עד שיתמלא הבית עשן ויצא.

2 לפי דברינו יש להבין את המילים "ולא ימות" לא כתוצאה של כיסוי הכפורת בענן הקטורת, אלא למרות כיסוי זה. זאת בדומה למשמעותן של מילים אלו בפסוק ב', היינו שמכיוון שהקב"ה נראה על הכפורת בעמוד ענן קיימת סכנת מוות לאהרן אם יבוא בכל עת, ורק כאשר הוא מביא פר בן בקר וכו' הוא יכול להתכסות בענן יחד עם הכפורת ולהישאר בחיים.

3 וכך דייק בספר עבודת היום מלשון האבודרהם.

מדברי הרמב"ם עולה שיש דין מיוחד של המתנה בקדש הקדשים עד שיתמלא הבית עשן, והאחרונים שאלו מהו הטעם לכך.⁴ יש מקום להציע סברות צדדיות לשהייה זו, כגון דברי בעל ה'עבודה תמה' שכתב שהשהייה נועדה להוציא מלבם של הצדוקים שחששו מההימצאות בקדש הקדשים. גם מדברי המאירי (חיבור התשובה ב, יג) עולה שטעם ההמתנה הוא ש"יתברר לו שהוצת האש בקטורת".

אמנם בבית בריסק נקטו שמדובר בחובה מהותית מדאורייתא. הגרי"ז (באגרות בסוף חידושיו על הרמב"ם, עמ' עז) טען שמדובר בדין כללי שמחייב את הכהן להישאר במקום העבודה עד סיומה, ועבודת הקטורת ביום הכיפורים כוללת גם את מילוי הבית בעשן. לעומתו הגרי"ד בשיעוריו (מה; נב:) כתב שיש דין עצמאי של שהיית הכהן הגדול בקדש הקדשים. כדבריו עולה גם מדברי הקרית ספר (שם) שכתב שחובת ההמתנה נלמדה מכך שכתוב "וכסה ענן הקטורת" ורק אחר כך "ולקח מדם הפר".⁵

אם תפקיד הכיסוי הוא הסתרה של השכינה, קשה להבין את החובה הייחודית לשהות בקדש הקדשים עד שתתכסה הכפורת. מאידך, גם אם מטרת ההקטרה הייתה רק הופעה של השכינה בקדש הקדשים, לא היה צורך בשהייה של הכהן. לכן נראה שחובת השהייה מלמדת על כך שמילוי הבית בעשן מהווה גילוי שכינה, אולם גילוי שכינה מלא חייב לכלול עמו כיסוי מן החוץ, מפני שרק חציצה כזו מאפשרת מפגש עמוק בין הכהן לשכינה.

ג. איש מחתתו

תפיסה זו מאפשרת התבוננות מחודשת בתופעה שמייחדת את הקטרת הקטורת בתנ"ך. אחד הקשיים בהבנת מעשה נדב ואביהוא הוא שעוד לפני מעשה ההקטרה שלהם נאמר (ויקרא ט, כג):

וַיֵּבֶא מִשֶּׁהוּ וְאֶהָרָן אֶל אֹהֶל מוֹעֵד, וַיִּצְאֻּהוּ וַיִּבְרְכוּ אֶת הָעָם, וַיֵּרָא כְבוֹד ה' אֶל כָּל הָעָם.

מכיוון שכבוד ה' כבר נראה והתגלה לכל העם, קשה להבין מה ביקשו נדב ואביהוא לעשות בעזרת הקטורת שבידיהם. ואכן, מפרשי הפשט ובראשם הרשב"ם (שם) כתבו שיש להבין את הכתובים שלא כסדרם, ולפרש ש"וירא כבוד ה'" מתייחס ליציאת האש שאחרי המעשה של נדב ואביהוא.

4 קושי זה מתחדד לאור דברי השיח יצחק (מט; בדעת מ"ד "מפזרה") שיש עניין שהכהן לא יתעכב יותר מן הנדרש בקדש הקדשים. לדעת שו"ת בנין ציון (החדשות סי' קסו) יש בכך אף איסור גמור של "שהייה ריקנית", אמנם המשנה למלך (ביאת מקדש ג, יט) והחשק שלמה (על המשניות, יומא פרק ה) כתבו שאין איסור כזה.

5 וכן הביא בספר מזהב ומפז (עמ' קפח) בשם החשק שלמה.

אם ננסה להבין את הכתובים כפשטם, יש להקדים ולהצביע על תופעה מעניינת: נדב ואביהוא לא הקטירו קטורת אחת משותפת אלא שתיים נפרדות (ויקרא י, א):

וַיִּקְחוּ בְנֵי אֱהֶרֶן נָדָב וְאַבִּיהוּא אִישׁ מִחֶתְתּוֹ, וַיִּתְּנוּ בָהֶן אֵשׁ, וַיִּשִׂמוּ עָלֶיהָ קֹטֶרֶת.

חלק גדול מן הפרשנויות למעשי נדב ואביהוא מסבירות את הצורך בקטורת כאמצעי ליצירת גילוי שכינה במשכן (ספרא שמיני א) או כקיום מצוות הקטורת שבכל יום (ספורנו ויקרא י, א). אך הסברים אלו מצדיקים הקטרה משותפת של קטורת אחת ולא הקטרה של שתי מחתות נפרדות! אין זו תופעה חריגה, אלא מוטיב שחוזר על עצמו גם בפרשת קרח, בהקטרת הקטורת על ידי מאתיים וחמישים נשיאי העדה (במדבר טז, יח):

וַיִּקְחוּ אִישׁ מִחֶתְתּוֹ, וַיִּתְּנוּ עָלֵיהֶם אֵשׁ, וַיִּשִׂמוּ עָלֵיהֶם קֹטֶרֶת.

ולהבדיל בין הטהור ובין הטמא, גם יחזקאל בחזונו רואה קטורת שמוקטרת לעבודה זרה במחנות אישיות (יחזקאל ח, יא):

וְשָׁבְעִים אִישׁ מִזִּקְנֵי בֵּית יִשְׂרָאֵל וַיֹּאזִיזוּהוּ בֶן שָׁפָן עֹמֵד בְּתוֹכְכֶם עֹמְדִים לְפָנֵיהֶם, וְאִישׁ מִקֹּטְרֹתָיו בְּיָדוֹ, וַיַּעֲתֶר עֲנַן הַקֹּטֶרֶת עֲלָהּ.

מהי משמעותה של תופעה זו? מדוע לא די בקטורת ציבורית אחת? לאור דברינו לעיל קל להבין זאת. אם תפקידה של הקטורת הוא ליצור התייחדות של האדם עם הקב"ה, ברור שכל אדם צריך להקטיר קטורת אישית משלו בכדי להגיע למפגש אישי ואינטימי עם הקב"ה. ממילא גם מובן מדוע הקטירו בני אהרן את הקטורת למרות שכבר היה גילוי שכינה לכל העם, שהרי מטרתם הייתה להגיע להתייחדות אישית עם הקב"ה. משום כך גם נבחרה הקטורת להבדיל בין אהרן ובין מאתיים וחמישים נשיאי העדה - שהרי דווקא היא מבודדת את הקשר שבין כל אחד מהם בפני עצמו לבין הקב"ה.⁶

ייתכן שיש בכך הסבר גם לדברי המשנה (כו.) שמעולם לא הניחו לכהן אחד להקטיר פעמים את הקטורת שעל מזבח הזהב, "מפני שמעשרת". הגמרא (שם) דנה מדוע דווקא הקטורת מעשרת ולא התמידה, שהרי בשניהם נאמר "ברך ה' חילו ופועל ידיו תרצה". ולפי דברינו

6 אולי בכך יש להסביר גם מדוע עוזיהו המלך בחר לבצע דווקא את עבודת הקטורת כאשר גבה לבו (דברי הימים ב כו, טז): "וַיִּכְחָזְקוּהוּ גִבָּה לְבוֹ עַד לְהִשְׁחִית, וַיִּמְעַל בְּה' אֱלֹהָיו, וַיָּבֵא אֶל הַיֵּכָל ה' לְהִקְטִיר עַל מִזְבַּח הַקֹּטֶרֶת".

יש לומר שדווקא בקטורת יש ממד של קרבת אלוקים אישית (שמביאה לעשירות),⁷ שאיננו קיים בשאר העבודות הציבוריות.⁸

ד. קיטורא דמהימנותא

מן המקורות שראינו עלתה תמונה שלפיה הקטורת יוצרת התייחדות אישית ואינטימית של המקטיר עם הקב"ה. אך מטרתה של עבודת יום הכיפורים איננה התייחדות האישית של הכהן הגדול עם הקב"ה, אלא ההתייחדות של כנסת ישראל והקב"ה שנוצרת על ידו.

ואכן, עם היותה של הקטורת מעשה אישי, אומרת הגמרא (מדה) שדווקא הקטורת היא "כפרה ששוה לו ולביתו ולאחיו הכהנים ולכל קהל ישראל". בנוסף, הגמרא (שם) מסבירה שהקטורת מכפרת על לשון הרע, ונראה שמשמעות הדבר היא שלשון הרע יוצר פיורוד ומחלוקת, כדברי הירושלמי (פאה א, א) על צבאותיו של דוד שהיו נופלים במלחמה מפני שהיו להם "דילטורין". הקטורת לעומתה, תפקידה לקשר ולחבר את ישראל זה לזה ומתוך כך לאביהם שבשמים.⁹

7 ועיין בדברי רבנו בחיי (ויקרא ט, כג): "ומה אמר דוד עליו השלום 'תכון תפלתי קטרת לפניך', הזכיר הקטרת יותר משאר הקרבנות לפי שהוא קרבן הנבחר והנרצה יותר, גם התפלה באותה שעה יותר מקובלת".

8 נקודה נוספת שאפשר להסביר בכך היא החשש הכבד לחיי הכהן הגדול דווקא כשנכנס להקטיר קטורת, שבשלו אסור היה לו להאריך בתפילתו כדי שלא להבעית את ישראל (גג). אפשר להבין שהחשש היה דווקא בכניסה זו משום עצם העובדה שמדובר בכניסה הראשונה של הכהן לקדש הקדשים. אך מדברי הזוהר (ויקרא ה) עולה אחרת. הזוהר ממשיך את הכהן המקטיר את הקטורת לאדם שבא לחבר את המלך והגבירה, וחיבור זה לא יכול להיעשות על ידי אדם שאינו ראוי לכך. אפשר להבין מדברי הזוהר שדווקא הקטרת הקטורת היא פעולה שבה אישיותו של האדם נבחנת על ידי הקב"ה.

ועיין בזוהר בפרשת אחרי מות (נח): "קטרת מעליא מכלא ובגין כך הווי מעלין ליה לגו בגו בלחישו והא אתמה, ובגין כך לא אתענשו כל בני נשא בשאר קרבנין ועלוון כמו בקטרת דכל פולחנא דקודשא בריך הוא הכי אתקטר ואתקשר יתיר מכלא וע"ד אקרי קטרת" [תרגום: קטורת מעולה מהכל ומשום כך מכניסים אותה פנימה בלחישו, והרי נאמר, ומשום כך נענשו כל בני אדם בשאר קרבנות ועולות כמו בקטורת, שכל עבודת הקב"ה כך נקשר יותר מכל ועל כן נקראת קטורת]. ובמדרש תנחומא (תצוה טו): "אם נעשה כאשכול ענן הקטרת והיה מתמר ועולה היה יודע שנתכפר לישראל ושנתקבלו מעשיו ואם לא כסה ענן הקטרת היה יודע שהוא מת שנא' וכסה ענן הקטרת את הכפרת אשר על העדות ולא ימות".

9 עיין למשל בזוהר על שיר השירים (ג): "ובההוא קטורת מתקשרי קשורין עילאין ושייפין נחתין לאמשכא לדרגא דלתתא לעילא וכדין איהי אמרת 'משכני אחרין נרצה' בגין דקטורת איהי מקשר קשרין עילא ותתא" [תרגום: ובאותה קטורת נקשרים קשרים עליונים ויורדים להמשיך את המדרגה התחתונה למעלה, כמו שהיא אמרה 'משכני אחרין נרצה' משום שהקטורת קושרת קשרים מעלה ומטה]. החיבור הפנימי בעם ישראל ככלי לכפרת עוונות מופיע בדברי חז"ל במקומות רבים, כגון בבראשית רבה (נח פרשה לה): "גדול השלום שאפילו ישראל עובדים עבודת כוכבים ושלום ביניהם אמר המקום כביכול איני יכול לשלוט בהן כיון ששלום ביניהם, שנאמר 'חבור עצבים אפרים הנח לו'". כך הסבירו הראשונים (מדרכי יומא תשכג) גם את מנהג בקשת המחילה בערב יום הכיפורים, ככלי ליצירת אחדות שהכרחית עבור הכפרה.

משום כך צריך הכהן להיות נתון בתודעה כפולה: מחד התייחדות אינטימית עם הקב"ה, ומאידך ייצוג של עם ישראל כולו.¹⁰ וכך מסביר הזוהר (שמיני לז): את חטאם של נדב ואביהוא:

'וירא כבוד ה' אל כל העם', מיד 'ויקחו שני בני אהרן נדב ואביהוא איש מחתתו וגו'." תנן בההוא יומא חדוותא דכנסת ישראל הוות לאתקטרא בקיטורא דמהימנותא בכלהו קשרין קדישין דהא קטרת קשיר כלא כחדא ובגין כך אקרי קטרת, ואינן אתו וקשירו כל אינן אחרנין כחדא ושח לה לבר דלא קשירו לה בהדיהו וקשירו מלה אחרא...

אמר לו ר' פנחס: לא תימא דאינן שארו לה לבה, אלא כנסת ישראל לא אתקשרא על ידיהו דהא בכל אתר דלא אשתכח דכר ונוקבא כנסת ישראל לא שריא ביניהו כלל, בגין כך אזהר לכהני דכתיב בזאת יבא אהרן אל הקדש דישתכח דכר ונוקבא ועל דא לא ייעול כהנא לקדשא עד דיתנסיב, בגין דישתתף בקשורא דכנסת ישראל.

[תרגום: 'וירא כבוד ה' אל כל העם', מיד 'ויקחו שני בני אהרן נדב ואביהוא איש מחתתו וגו'." ושנינו: באותו היום חדוותא של כנסת ישראל הייתה להתקשר בקשר האמונה בכל הקשרים הקדושים. שהרי קטורת קשורה כולה כאחד ומשום כך נקראת 'קטרת'. והם באו וקשרו כל אותם אחרים כאחד והשאירו אותה בחוץ, שלא קשרו אותה איתם וקשרו דבר אחר...

אמר לו רבי פנחס: אל תאמר שהם השאירו אותה בחוץ, אלא כנסת ישראל לא נקשרה על ידיהם, כי בכל מקום שלא נמצאים זכר ונקבה כנסת ישראל לא שורה ביניהם כלל. משום כך הזהיר את הכהנים, שכתוב 'בזאת יבא אהרן אל הקדש' שיימצא זכר ונקבה. ועל כן לא יבוא הכהן אל הקדש עד שיינשא, בשביל שישתתף בקשר של כנסת ישראל].

הזוהר דורש את המילה "קטורת" מלשון "קיטרא" - קשה, ורואה בה את הגורם הקושר ומאחד גורמים שונים זה עם זה ועם הקב"ה.¹¹ חטאם של נדב ואביהוא היה שלא היו נשואים, ומשום כך קשרו רק את עצמם עם הקב"ה, והשאירו את כנסת ישראל בחוץ.¹² על פי הזוהר,

10 עיין בפרק על דין "וכל אדם לא יהיה באהל מועד", שם הארכנו בעניין זה.

11 חז"ל במדרשיהם קישרו לא פעם בין השורש העברי "קטר" שמשמעותו הקטרה והעלאת עשן (כריתות ו:), לשורש הארמי "קטר" שמשמעותו קשירה. אמנם מבחינה לשונית טהורה אין קשר בין שני השורשים, והשורש "קטר" בארמית מקביל לשורש העברי "קשר", כאשר חילוף האות ש' באות ט' נובע ממעטק הגאים (על פי מילון אבן שושן).

12 האופי המנותק והמבודד של מעשיהם בא לידי ביטוי גם בדברי הספרא (אחרי מות א, א): "בני אהרן - לא נטלו עצה מאהרן: נדב ואביהוא - לא נטלו עצה ממשה; איש מחתתו - איש איש מעצמו עשו, לא נטלו עצה זה מזה". ועיין בשם משמואל (קרח תרע"ג): "ולפי האמור יובן מה שמשח רבנו ע"ה אמר לבחון בקטורת, והיינו כי קטורת אינה קריבה ביחיד אלא בציבור, ויש בה עשרה סממנים וחלבנה שהיא כנגד פושעי ישראל שבהתכללות הציבור הנרמז בעשרה סממנים נרצית גם החלבנה... אם כן יפה היא הבחינה בקטורת מי הוא הקדוש וראוי לחבר עליונים ותחתונים מי שיש בו מדת ההתכללות הציבורית, כמו מדתו של אהרן כנ"ל, הוא ראוי לקטורת. אבל קרח שהוא לכבוד עצמו דורש וכמו כן כל הפורשים מכלל ישראל לדרוש טובת עצמם לבד... אין להם ענין לקטורת".

הסכנה הגדולה ביותר האורבת לכהן הגדול היא שישאיר את החיבור בינו לבין הקב"ה במישור האישי, ולא ישתמש בו כצינור לקשר שבין הקב"ה ועם ישראל. וכבר דרשו חז"ל (ויקרא רבה אחרי מות כא, ו) על הפסוק "בזאת יבא אהרן" שהיכולת של הכהן להיכנס לקדש הקדשים היא רק בזכות כנסת ישראל שעליה נאמר "זאת קומתך דמתה לתמר".

לאור דברינו אפשר להבין באופן שונה מעט את האמירה ש"קטורת מכפרת". כפרת הקטורת איננה כשאר הכפרות, אלא מהווה רובד אחר, עליון יותר, של כפרה, כמבואר בדברי הזוהר (ויקרא יא.):

ועילא מכלהו קטרת דאיהו שלים מכלא ולא אתיא לא על חטא ולא על אשם ולא על עון אלא על שמחה, כמה דאת אמר 'שמן וקטרת ישמח לב'... תא חזי שלמים בכלא הוא שלמא, וקטטא וקטרוגא לא אתער בעלמא אבל קטרת קשיר קשירו דמהימנותא.¹³

[תרגום: וגבוהה מכולם קטורת, שהיא שלימה מכולם, ולא באה לא על חטא ולא על אשם ולא על עון אלא על שמחה. כמו שאתה אומר 'שמן וקטרת ישמח לב'... בוא וראה, שלמים בהכל הוא שלום, ומריבה וקטרוג לא מתעוררים בעולם, אבל הקטורת קושרת את קשר האמונה.]

תפקיד הקטורת איננו לכפר על חטא מסוים אלא לשנות את האווירה, ליצור חיבור של אמונה ושל שמחה, שרק מתוכו אפשר לבוא אחר כך ולכפר על החטאים הפרטיים. כך נאמר במדרש (תנחומא תצוה טו):

וכסה ענן הקטרת מהו וכסה לשון מחילה הוא כענין שנאמר 'כסית כל חטאתם סלה', וכשהיה ענן הקטרת מתמר ועולה ופונה למעלה ונעשה כאשכול היה יודע שנתכפרו עונות ישראל שנאמר 'אשכול הכופר דודי לי'.

המדרש מלמד על אופי הכפרה שמסוגלת לכפר על כל החטאים בבת אחת. המחילה של הקטורת איננה מחילה של חטאי וניקוי חודה, אלא מחילה של כיסוי, "על כל פשעים תכסה אהבה" (משלי י, יב). היא יוצרת מצב של טשטוש מסוים, שבלעדיו אי אפשר להתחיל את תהליך הכפרה.

ה. ריח הקטורת

ככדי להבין טוב יותר את משמעות עבודת הקטורת ביום הכיפורים, נפנה לממד משמעותי נוסף שקיים בקטורת - הריח. רוב העוסקים בתפקיד הקטורת ביום הכיפורים התעלמו ממרכיב זה, אך אנו ננסה לעמוד עליו ולהבין את משמעותו על פי דרכנו.

בסוף פרשיית מעשה הקטורת נאמר (שמות ל, לח):

13 וכעין זה גם במדרש תנחומא (תצוה טו).

אִישׁ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה כְּמוֹהָ לְהָרִיחַ בָּהּ וְנִכְרַת מֵעַמּוּי.

פסוק זה מלמד על כך שהקטורת במהותה איננה (רק) קרבן של סממנים או כלי ליצירת עמוד עשן, אלא בראש ובראשונה אמצעי ליצירת ריח טוב. גם בגמרא (לט): מבואר שהריח מהווה מרכיב מרכזי בקטורת:

עזים שביריחו היו מתעטשות מריח הקטורת, נשים שביריחו אינן צריכות להתבשם מריח קטורת, כלה שבירושלים אינה צריכה להתקשט מריח קטורת.

אם ביחס לתיאורים אלו אפשר עוד לומר שהריח הוא תוצר לוואי שאיננו מלמד על מטרת הקטורת, הרי שבגמרא בכריתות (ו): נאמר שהיו טורחים במתכוון לשמר את ריח הקטורת:

תנו רבנן: היו מחזירין אותה למכתשת פעמים בשנה, בימות החמה פזורה, שלא תתעפש, בימות הגשמים צבורה, כדי שלא תפוג ריחה.

מקור מפורש יותר על מרכזיותו של הריח בקטורת נמצא בברייתא המתארת את מאפייניהם של סממני הקטורת (כריתות ו): וקובעת כי הם "דבר שקיטר ועולה וריחו נודף".

גם אצל רבותינו הראשונים אפשר למצוא התייחסויות רבות לריח כתכליתה של הקטורת. כך למשל כתבו בעלי התוספות בפירוש דעת זקנים על התורה (שמות כה, ו):

שכן דרך המלכים שמבשמים להם את הבית קודם שיכנסו לתוכו.

וכך כתב גם בעל ספר החינוך (מצווה קג) בשרשי המצוה:

כי ענין הריח הטוב הוא דבר שנפש אדם נהנית בו ומתאווה אליו ומושך הלב הרבה, וריח הקטורת היה הטוב שאפשר ליעשות על ידי אדם.¹⁴

מכל המקורות הנזכרים לעיל עולה כיוון חד וברור, המדגיש את חשיבותו של ריח הקטורת, אלא שאין הוא מעוגן עדיין בעולם ההלכה. הסוגיה ההלכתית שבה אפשר לבחון את מטרת הקטורת היא סוגיית המעילה.

14 עיין בצדקת הצדיק (רסד): "וסוד כל הקרבנות בכלל אינו אלא הריח... כי הנאת הריח דהשם יתברך שהוא גם כן בצלמנו היינו בכח המשפיע תרעא דחירו וכפרה על כל מיני רע. רק שההעלאה מצד אתערותא דלתתא אינו ריחני. והקטורת היא העלאת ריחני להעלות ריח והיינו אתערותא דלתתא מכח הנשמה שאומרים נשמה שנתת בי טהורה היא באמת מצידה. כי משכן הרע רק בלב ולא במוח רק המחשבות זרות המסבבים הם רק כענין ריח רע הנכנס למוח. וזה העלאת הקטורת כל מיני ריחות טובות בצירוף החלבנה שריחה רע גם כן לריח ניחוח להשם יתברך ועל ידי זה היא קישורא דכולא שמתקשרים כל מיני מחשבות זרות לקדושה".

כלל נקוט בדינו "אין לך דבר שנעשית מצוותו ומועלין בו". היינו, חפץ של הקדש, לאחר שנעשתה בו המצוה האמורה בו (כגון: נכסים שנוסכו על גבי המזבח), פקעה קדושתו ממנו, ואין בו איסור מעילה. כדי לדעת מתי פוקע איסור מעילה מן הקטורת, יש להגדיר את מהות ה"מצווה" בקטורת. הגמרא בפסחים (כו.) דנה בשאלה זו סביב העיסוק העקרונית באפשרות למעול ב"קול מראה וריח":

אמר רב פפא: קול ומראה - אין בהן משום מעילה, לפי שאין בהן ממש. וריח, לאחר שתעלה תמרותו - אין בו משום מעילה, הואיל ונעשית מצותו.

בגמרא מבואר שמצוותה של הקטורת מסתיימת כאשר "עולה תמרתה", היינו שעולה ממנה עמוד העשן (רש"י ד"ה תמרתו).¹⁵ מסוגיה זו משמע שמצוות הקטורת מסתיימת כאשר עולה עמוד העשן, ואילו הריח שנותר אחר כך איננו חלק מן המצווה. לכאורה מוכח מכאן שהעשן הוא מטרתה של הקטורת ולא הריח!

אך נראה שיש להבין את דברי הגמרא בפסחים לאור דברי הגמרא בברכות (מג.):

אמר רבי זירא אמר רבא בר ירמיה: מאימתי מברכין על הריח - משתעלה תמרתו. אמר ליה רבי זירא לרבא בר ירמיה: והא לא קא ארח! - אמר ליה: ולטעמיך המוציא לחם מן הארץ דמברך - והא לא אכל! אלא - דעתיה למיכל, הכא נמי דעתיה לארוח.

הגמרא קובעת שברכת הריח יכולה להיאמר משעה שעולה תמרתו של המוגמר, למרות שהאדם עדיין לא הריח את הבשמים בפועל. בטעם הדבר מסבירה הגמרא שברכת הריח דומה לברכת הלחם, שנאמרת כאשר הלחם קיים בעולם עוד בטרם טעם אותו האדם. וכך מסביר זאת המאירי (ד"ה ומוגמר):

ומאימתי מברכין על ריחו משיעלה תמרתו אף על פי שעדיין לא הריח שכל שהוא לפניו ואינו תלוי בדעת אחרים אין חוששין שמא יסתלק מלפניו.

כלומר, כאשר עולה תמרתו של המוגמר נחשב הריח כדבר שנמצא "לפניו" ואינו תלוי במעשה אחר, ומשום כך אפשר לברך עליו.

15 מסוגיה זו מוכח שתפקיד הקטורת איננו של קרבן רגיל, שהרי בקרבנות רגילים קיים דין מעילה עד שישרפו לגמרי וייצאו לבית הדשן (רמב"ם מעילה ב, ב). ואכן, דעת התוס' (נט: ד"ה והרי) היא שאין בקטורת מעילה גם לפני דישון המזבח הפנימי, אמנם הת"י (ס. ד"ה והרי) כתבו שיש מעילה בגוף הקטורת עד הדישון, ורק בריח הקטורת לא גזרו חז"ל מעילה לאחר שעלתה תמרתו. עיין בספר תורת הקדש (ה"א סי' נא). ועיין בחלק הראשון של הפרק, שם הרחבנו בעניין זה.

לאור דברים אלו יש לשוב לדברי הגמרא בפסחים ולהבין אותם באופן אחר: עליית תמרתה של הקטורת נחשבת כקיום מצוותה לא משום העשן עצמו, אלא משום שהוא נושא עמו את ריח הקטורת ומנכיח אותו.¹⁶

פן זה של הקטורת איננו מתיישב עם תפיסתה של הקטורת כמסך המבדיל בין הכהן והשכינה, וקשה גם לראות את הקשר שבינו לבין גילוי השכינה בעמוד ענן.

אמנם לפי דברינו, שתפקידו של מסך הקטורת הוא ליצור מרחב אינטימי שבו שורה השכינה יחד עם הכהן הגדול, תפקידו של הריח מובן היטב. בברייתא (ברכות מג:) נאמר שאסור לתלמיד חכם לצאת לשוק כשהוא מבושם, ובגמרא (שם) הסבירו שאיסור זה נובע מן החשד שמא הבישום נותר מקיום יחסי אישות (במקרה זה בין זכרים). רש"י על אתר (שם ד"ה שחשודים) מסביר שדרכם הייתה שהיו "מבשמים עצמם כדי שיתאוו להם". כלומר, יש כוח לבשמים לעורר את הרצון לקשר גם כאשר הוא לא קיים באופן טבעי. ואכן, ביחס לקטורת נאמר שבמצב האידיאלי "אין אדם יכול לעמוד מפני ריחה", היינו שלא מדובר שריח טוב בעלמא אלא בריח בעל השפעה משכרת.¹⁷

באופן דומה מצאנו בגמרא (לה.) תיאור של התבשמות הכלה ביום חתונתה:

ועל דבר זה מזכירין אותן [=את בית אבטינס] לשבח: מעולם לא יצאת כלה מבושמת מבתיהן, וכשנושאים אשה ממוקום אחר מתנין עמה שלא תתבסם.

בית אבטינס, שהיו אחראים על מעשה הקטורת, הקפידו שלא תצא כלה מבושמת מבתיהם ("שלא יאמרו ממעשה הקטורת מתבסמין"). מכלל לאו אתה שומע הן: התבשמותה של הכלה לפני חופתה הייתה מנהג קבוע ומרכזי שצריך היה להתנות עליו במיוחד בכדי לבטלו. ואכן, כך מצאנו גם בתיאור חופתה של כנסת ישראל עם הקב"ה (שיר השירים ג, ו):

קִי זֹאת עֲלֶיךָ כִּן הַפְּדָבֶר בְּתִימְרוֹת עֶשֶׂן, קִקְטָרֶת מוֹר וְלִבְנָה מִכֶּל אֲבָקֶת רֹכֵל.

לבשמים תפקיד מרכזי בעולם של חיי האישות בכלל, אך נדמה שמן המקורות הללו עולה שחשיבות יתירה נודעת להם במפגש הראשון של בני הזוג בליל כלולותיהם. כאשר קיים עדיין פער מסוים בין בני הזוג, יש לבשמים את הכוח לטשטש אותו ולגשר עליו. נראה שחלק מרכזי מן העבודה הרוחנית בימים הנוראים קשור לקפיצה הזו, שמהווה תנאי הכרחי לחתונה מחודשת. המדרש (פסיקתא דרב כהנא כג) מגדיר את עם ישראל כמי ש"יודעין לפתות

16 ועיין בגר"ז במכתביו בסוף החידושים על הרמב"ם (עמ' עז), שכתב שמצות הקטורת ביום הכיפורים נמשכת גם אחרי שעלתה תמרתו עד שימלא הבית עשן, ויש לעיין אם יהיה דין מעילה בשלב זה.

17 ואכן המילה "לבסומי" שפירושה "להשתכר" מגיעה מאותו שורש של המילה "בושם" (קיומו של מוטיב התבסמות ביום הכיפורים עשוי להעניק מבט מחודש על ההשוואה שבין פורים ליום הכיפורים, עיין בני יששכר אדר, ד).

את בוראם". בתהליך הפיתוי נמשכים אחר פן מסוים של המציאות תוך התעלמות מן השיקולים הרציונאליים הכלליים. פיתוי זה קשור במידה רבה לחוש הריח, כפי שדרשו חז"ל על הפסוק "וירח את ריח בגדיו" (בראשית כז, כז) - "וירח את ריח בוגדיו, כגון יוסף משיתא ויקום איש צרורות" (בראשית רבה סה). ריח הבשמים הוא אמנם גורם חיצוני, אך הוא מבקש לחשוף נקודה פנימית שלא באה לידי ביטוי במהלך הרגיל של החיים.¹⁸ "שחורה אני בכל ימות השנה, ונאוה ביום הכיפורים" (ילקוט שמעוני תתקפב).¹⁹

18 ועיין בספר בני יששכר (מרחשון א): "אצל חטא אדם הראשון נאמרו שם כל החושים, ותרא האשה וכו' ויאכל וישמעו וכו', חוץ חוש הריח שלא נזכר שם במעשה ההוא, ממילא לא נשתמשו בו בפועל ההוא ולא נתפגם כל כך כאינד החושים, הגם שקיבל פגם מחמת שהוא מצורף בגוף עם שאר החושים, עם כל זה כיון שהחוש הזה בפני עצמו לא הפעיל בפועל ההוא הנה לא נתפגם כאינד, על כן גם היום הוא אינו גופני כאינד והוא דבר שהנשמה נהנה ממנו כמאמרם ז"ל. ומזה תתבונן גם כן סוד הבשמים במוצאי שבת, ובמקום אחר הארכנו בזה, על כן בעת תיקונו של אדם הראשון במשיח צדקנו במהרה בימינו, זה החוש יהיה למעלה לראש והריחו ביראת ה', ואז יתוקן העולם לגמרי מן זוהמת הנחש על ידי מלך המשיח".

19 נראה שעל רקע הדברים הללו קל יותר להבין את האווירה שמורגשת בסיפור הידוע מן הגמרא בברכות (ז):

נתיא, אמר רבי ישמעאל בן אלישע: פעם אחת נכנסתי להקטיר קטורת לפני ולפנים, וראיתי אכתריאל יה ה' צבאות שהוא יושב על כסא רם ונשא ואמר לי: ישמעאל בנך, ברכני! - אמרתי לו: יהי רצון מלפניך שיכבשו רחמיך את כעסך ויגולו רחמיך על מדותיך ותתנהג עם בניך במדת הרחמים ותכנס להם לפנים משורת הדין, ונענע לי בראשו.

סיפור זה מכיל חלק גדול מן המוטיבים שאותם ראינו לעיל: הקטורת לא מונעת את הראיה, אלא דווקא מאפשרת אותה, "נכנסתי להקטיר - וראיתי"; אופי המפגש אינו מפגש רגיל של תפילה ובקשה אלא מפגש אינטימי ומיוחד; ותוכן המפגש מנסה לחתור תחת ה"מידות" הרציונאליות ולהגיע למקום פנימי יותר, לפנים משורת הדין.

מוטיב נוסף שנמצא בסיפור זה קיים גם בשני תיאורים דומים בתנ"ך. ישנן שתי גירסאות בדברי הברייתא (נג) שלמדה את חובת מילוי הבית בעשן מפסוק. מדברי הראשונים על הדף עולה שמדובר בפסוק מתוך נבואת ישעיהו (ו, ד-ה): "וַיִּנְעֻז אֲמוֹת הַסָּפִים מִקּוֹל הַקּוֹרָא וְהַבֵּית יִמְלֵא עֶשֶׂן. וְאָמַר אֵלֵי לִי כִי נִדְמִיתִי כִי אִישׁ טָמֵא שִׁפְתֵי אֲנִי וְבִתּוֹךְ עִם טָמֵא שִׁפְתֵי אֲנִי יוֹשֵׁב כִּי אֵת הַמֶּלֶךְ ה' צְבָאוֹת רָאוּ עֵינָי. אִוֵּם הָרִיד בְּתוֹסְפוֹתָיו (נג. ד"ה שאמר) גרס שהמקור הוא מתוך נבואת יחזקאל (י, ג-ד): "וְהִפְרָבִים עֲמָדִים מִיָּמִין לְבֵית כְּבָאוּ הָאִישׁ וְהָעֵנָן מְלֵא אֵת הַחֶצֶר הַפְּנִימִית. וַיֵּרָם כְּבוֹד ה' מֵעַל הַכְּרוֹב עַל מִסְפַּת הַבַּיִת וַיִּמְלֵא הַבַּיִת אֵת הָעֵנָן וְהַחֶצֶר מְלֵאָה אֵת גְּנֵה כְבוֹד ה'". שתי הנבואות הן נבואות הסתלקות, שבהן הקב"ה "רם ונשא" (היינו, מתרומם מן המקדש כלפי מושבו שבמרומים) ומתוך כך הבית מתמלא עשן (כפי שהסביר הרד"ק ביחזקאל שם). גם המפגש המתואר בגמרא בברכות מתאר את הקב"ה כשהוא "רם ונשא", ודי להיזכר בכך שרבי ישמעאל בן אלישע הוא אחד מעשרת הרוגי מלכות בכדי להבין את אופיו של המפגש (עייני ביערות דבש ב, טז, שכתב שרבי ישמעאל ביקש שהמקדש לא ייחרב והקב"ה "נענע לו בראשו" לשלילה).

אפשר ללמוד מכך שהעשן מבטא מפגש עם הקב"ה דווקא כשהוא מסתלק ומסתתר, אך אפשר גם לראות זאת אחרת, כדברי הגמרא (נד) על כך שכשנכנסו נכרים בהיכל ראו את הכרובים כשהם מעורים זה בזה. והסבירו בעלי החסידות (בני יששכר תמוז-אב מאמר ג, אות א) שדווקא בשעת הפרידה וההסתלקות מתעוררת האהבה העוצמתית ביותר, ולכן פני הכרובים איש אל אחיו למרות שאין ישראל עושין רצונו של מקום. לכן, דווקא בשעת הסילוק והעזיבה מתמלא הבית בעשן הקטורת, שכן דווקא ברגע זה מתגלה נקודת הייחוד והאיחוד של כנסת ישראל והקב"ה.

ו. סיכום

בחלק הראשון של המאמר הראינו דרכים שונות להבין את תפקיד הקטורת בעבודת יום הכיפורים. דנו האם יש בה דין של הקרבה ואכילת מזבח, והאם תפקידה ביום הכיפורים נועד ליצור את גילוי השכינה או דווקא להסתיר אותנו. בחלק האחרון של המאמר הצענו להבין שתפקיד הקטורת הוא ליצור התייחדות והבדלה מוחלטת של הכהן הגדול מן העולם החיצון, על הדמויות הגשמיות והרוחניות שבו, לשם יצירת קשר אינטימי ובלעדי עם הקב"ה.

פעולת ההתנתקות וההתייחדות, שהגיעה לשיאה בהקטרת הקטרת בקדש הקדשים, מהווה גם את אחת השאיפות של כל אדם בעבודת יום הכיפורים. התפילה האחרונה ביום הכיפורים נקראת "תפילת נעילה", ובירושלמי (ברכות ה, א) נחלקו האם הכוונה היא לנעילת שערי היכל או לנעילת שערי שמים. הדרך המקובלת להבין את נעילת השערים היא שלאחר שהשערים היו פתוחים לתפילותינו במשך היום כולו הם עומדים להיסגר, ואנחנו נשארים בחוץ. אך בדברי האר"י בשער הכוונות (יום הכיפורים ה) מבואר ההיפך:

והנה זהו ענין תפלת הנעילה דיום הכיפורים, אשר אמרו בגמרא שהוא עת נעילת שערי היכל. והענין יובן כמו שכתבתי לעיל כי חותם היסוד דרחל נעשה עתה בתפלת הנעילה, כי כן לשון הנעילה מורה על בחינת נעילת הדלתות הסוגרות פתח היסוד שלא יכנסו בו זרים, ואלו הם הדלתות של שערי היכל הנזכרות בגמרא.

האר"י מסביר שבשעת הנעילה ננעלים שערי היכל כשאנחנו בתוכו. זו השעה שבה אנו לוקחים את הקשר המחודש עם הקב"ה שיצרנו במהלך יום הכיפורים, ומבקשים לנעול אותו. להציב מנעול שימנע מגורמים זרים לחדור ולהפריע לקשר שבינינו לבין ריבוננו של עולם.²⁰ וכך ניסח זאת הרבי האחרון מליובאוויטש (מעיינותיך 38, עמ' 23):

התוכן הפנימי של תפילת נעילה הוא, שבתפילה זו בני ישראל ננעלים יחד עם הקדוש ברוך הוא. נועלים את כל השערים ולא מתירים לאף אחד להיכנס. גם הנבראים העליונים כמלאכים אינם מורשים להיכנס. רק ישראל ומלאכא בלחודוהי.

---

20 במונחים של תורת הסוד, תפקידו של הזעיר אנפין, המסומן באות ו', לסגור במהלך ימות החול את המרחב הפנימי של המלכות העליונה, המסומלת באות ב', ולהפוך אותה לאות מ' (מ"ם סתומה), עיין תקוני זוהר (תקונא תלתין, עג).